

CENTAR ZA RAZVOJ SINDIKALIZMA

Prekarnost radnika Srbije – istraživanje Centra za razvoj sindikalizma

Istraživanje prekarnosti rada i radnika (1)

Srećko Mihailović^[1]

Centar za razvoj sindikalizma

Danas, 13.4.2015.

Pre nekoliko stotina godina, s kraja kraja 15. i na početku 16. veka, u vreme početka industrijalizacije Engleske (gde tada bi Srbija), radi gajenja ovaca zbog vune, seljaci bivaju nasilno odvajani od zemlje i masovno pretvarani u proletere. Tomas Mor je tu pojavu izrazio metaforom: *Ovce su pojеле ljude!* „One, koje su toliko blage i koje toliko malo jedu, sada su, kako čujem, počele da bivaju toliko proždrljive i divlje da proždiru ljude...“

Danas, posle pet-šest vekova od vremena kada su ovce jele ljude, svedoci smo nove faze u razvoju *osobenog kanibalizma*. Danas radnici bivaju nasilno odvajani od rada i masovno pretvarani u prekarne radnike, a proletarijat u prekarijat! *Profit jede ljude!*

Optimisti se nadaju da stvari neće izaći na zlo. Pa zaista nisu ovce odistinski pojele ljude, preostalo nas je. Pa verovatno ni profit neće pojesti čoveka, poneko će preostati. Optimisti k'o optimisti, nadaju se da će biti među preostalima. [Uostalom, ne reče li onaj penzos: *Biće nama života dok je onih kontejnera!*] Pesmisti pak nesreću vide u bolnom procesu izjedanja čoveka. I zaista, ako je čovek počeo da postaje čovekom kada je počeo da radi, i bivao čovekom upravo po tom radu, šta će s njim biti ako ovaj homo sapiens biva odvajan od rada, ako glavno obeležje rada postane njegova nesigurnost, nestalnost, neizvesnost...

Danas se sve više piše i govori o prekarnosti rada, o procesu onesiguravanja rada i života onih koji žive od rada. Akcija protiv prekarnog rada su tek u povoju. Izdvaja se, na primer, *IndustriAll Global Union*, *novoformirana svetska sindikalna konfederacija (2012.) koji okuplja preko 50 miliona članova iz 141 zemlje koji od svog osnivanja vodi akciju „Stop prekarnom radu“*,

„Zaštiti svoje pravo na siguran posao“... Ova akcija se posebno vezuje za 7. oktobar svetski dan dostojanstvenog rada. Pored ostalih sindikalnih konfederacija i MOR je digao glas protiv prekarnog a za dostojanstveni rad. Ovim akcijama se povremeno pridružuju i pojedini naši sindikati (Industrijski sindikat Srbije, Konfederacija slobodnih sindikata...). Tako smo ovih dana na sajtu Industrijskog sindikata mogli da vidimo novu jednakost „Prekarni rad = robovski rad“.

No, ukupno uzev, treba reći da nedostaju ozbiljna istraživanja, naučne studije i šira rasprava o prekarizaciji rada i života. U tom kontekstu Centar za razvoj sindikalizma od svog osnivanja nastoji da u središte svojih istraživačkih napora stavi rad kao praksu i rad kao vrednost, ali i fleksibilizaciju i prekarizaciju rada i radnika.

Zahvaljujući finansijskoj podršci Fondacije za otvoreno društvo, Centar za razvoj sindikalizma je u prilici da istražuje pitanje prekarizacije rada i radnika. Tako je krajem godine započeto empirijsko istraživanje **“Prekarizacija rada i radnika. Radnici bez zanimanja i medijski radnici – tipološka analiza”**; završetak ovog projekta planiran je za kraj avgusta ove godine. Istraživanje se realizuje na dva kontrastna poduzorka, na poduzorku medijskih radnika i poduzorku nekvalifikovanih radnika (radnici “bez zanimanja”). Ukupno će biti intervjuisano 1800 ispitanika. U istraživačkom timu Centra za razvoj sindikalizma su Srećko Mihailović (rukovodilac tima, sociolog, Mladenovac), dr Mirjana Vasović, socijalni psiholog, FPN; dr Maja Jandrić, ekonomista, Ekonomski fakultet; Tanja Jakobi, novinar; dr Miroslav Ružica, sociolog; dr Zoran Stojiljković, politikolog, FPN; Gradimir Zajić, sociolog; Boris Jašović, sociolog; Dušan Torbica, sociolog, Subotica i Vojislav Mihailović, politikolog.

U projektu se polazi od činjenice koja ima tretman hipoteze koja se proverava u empirijskom istraživanju, a po kojoj je Srbiju danas, uostalom kao i zemlje sličnog stepena razvoja, zahvatio proces gotovo sveopšte prekarizacije. Izrazito veliki broj radnika je izložen nesigurnom životu pre svega zbog odsustva rada ili zbog nesigurnog rada i shodno tome nesigurnog zadovoljavanja osnovnih životnih potreba (zbog odsustva prihoda ili malih prihoda prekarni radnici postaju od drugih potpuno zavisna bića). Podaci ubedljivo svedoče: broj nezaposlenih radnika, broj radnika u sivoj ekonomiji, broj radnika i penzionera čija primanja ne podmiruju osnovne potrebe... Ne možemo se utešiti time što je to globalni fenomen i što pogađa globalno društvo. Prekarizacija ne pogađa samo radnike bez zanimanja već i one sa najvišom stručnom spremom, ne samo fizikalce, već i novinare i brojne frilensere. U pitanju je, dakle, prekarizacija koja se sve šire razume kao trijada nesigurnog rada, male ili nikakve radno-pravne zaštite i nikakve ili niske najamnine (plate ili drugih primanja). Problem prekarizacije radnika je utoliko ozbiljniji što se ne percipira otpor,

niti od pojedinaca niti od radničkih organizacija, sindikata... Na delu je daleko najčešće prepuštanje talasima prekarizacije i ređi pokušaji individualnog prilagođavanja i „snalaženja“.

Danas je banalna tvrdnja da veoma veliki broj nezaposlenih povećava i učvršćuje dominaciju kapitalista nad radnicima. Višak radnika u odnosu na broj raspoloživih mesta omogućava poslodavcu da bira koga će zaposliti i da otpušta bilo kojeg radnika koji mu nije po volji ili „ne odgovara potrebama firme“. Na strani kapitaliste povećava se mogućnost selekcije radnika, a na strani (nezaposlenih) radnika javljaju se samo nužni izbori (a oni su uvek jednaki prinudi) **bilo kojeg posla po bilo kojoj ceni**. Na strani kapitaliste javlja se mogućnost otklanjanja, odnosno pacifikacije jednog dela tržišne neizvesnosti/rizika putem selekcije najboljih radnika po najmanjoj ceni (a u svakom slučaju po ceni koja jeste tržišna, ali je ispod standarda za rad određenog kvaliteta). Na strani nezaposlenih radnika javlja se visoka konkurencija u nalaženju rada („socijalni darvinizam“), kao i visoka konkurencija među zaposlenim radnicima zbog nastojanja da zadrže radna mesta. Rezultat je dampinška cena rada, prihvatanje smanjene ili minimalne nadnice.

Šta je to prekarni rad (2)

“Mladi prekarijat pre liči ne grčke ili rimske robove nego modernu radničku klasu.”

Boro Soleša

Danas 8.4.2014.-

Pljuvači Yu-socijalizma pripisuju danas ondašnjim radnicima zalaganje za „*manje rada za više para*“. U ekstremnim istupima neoliberalnih „analitičara“, radnicima se pripisuje i (faktički operaistički koncept) *odbijanja rada* (ne u štrajkačkom smislu), kao i rukovodjenje čuvenim geslom „*Radio ne radio svira ti radio*“. Današnjim prekarnim radnicima, i onima dugotrajno nezaposlenim, i onima koji čas rade a čas ne rade i onima koji su *kao* zaposleni – pomenuti odnos prema radu njihovih očeva i/ili dedova, izgleda neverovatan, nemoguć, gotovo utopijski. Roditeljska priča o ondašnjem radu (čak i onda kada se radilo za male pare) izgleda im bajkoliko, a u neoliberalni priču ne mogu da poveruje jer je previše različita od priče koju čuju u kući! Poređenje ondašnjeg tipičnog rada i današnjeg sve atipičnijeg rada, ondašnjim radnicima se čini kao poređenje dostojanstvega rada na jednoj strani i prekarnog rada na drugoj strani. Ondašnji

radnici danas uzimaju razliku između dostojanstvenog i prekarnog rada kao meru naše aktualne bede. Pri tom, za njih je ondašnji „njihov rad“ ono što bi danas novosindikalnim govorom nazvali dostojanstvenim radom, dok ovaj rad i ne-rad danas ne znaju kako da nazovu, a vide i znaju kakav je. U tzv. poludirigovanom intervjuu najčešće se umesto jednog pojma čuju nekolicina „opisi“. Za jedne je to „rad na parče – čovek na parče“, za druge je to rad „idi mi-dodi mi“, za treće „kobajagi rad“ i sve ide tako do godovo nadrealne tvrdnje „današnji rad je ne-rad“! Pojam prekarnog rada im je stran i nerazumljiv, a nije im prihvatljiv ni pojam nesigurnog rada. Na nerazumevanje pojma prekarnog rada, ali i „ne-sigurnog rada“, nailazimo i kod poluzaposlenih i nezaposlenih radnika bez kvalifikacija (tzv. radnici bez zanimanja). Oni sebe vide kao radnike, kao nezapsolene radnike ili kao nadničare. I upravo je ovaj pojam nadničara i nadničenja najbliži onom što se u literaturi naziva prekarim radom. Rad za nadnicu, rad od danas do sutra. I opet ako bude prilike.

Prekarnost je „sastavni deo jednog modusa dominacije novog tipa, zasnovanog na uspostavljanju opšteg i trajnog stanja nesigurnosti čiji je cilj da primora radnike na potčinjenost, na prihvatanje eksploatacije“, kaže Pjer Burdije u Signalnim svetlima. Prekarnost je, dakle, opšte i trajno stanje nesigurnosti. O prekarom radu govorimo u slučaju njegove trajnije nesigurnosti. Prekarni rad je jednostavno rečeno, nesiguran i neizvestan rad. Možemo govoriti o procesu onesiguravanja rada.

Gaj Standing piše o sedam oblika radne sigurnosti: sigurnost tržišta rada, sigurnost posla (sposobnost i prilika zadržavanja “niše u zaposlenju”, prilike za mobilnost u viši status), sigurnost rada (zaštita od nesigurnosti na radnom mestu, ograničenje radnog vremena), sigurnost reprodukcije veština (prilika za sticanje veština), sigurnost prihoda (stabilan i primeren prihod, zaštita u vidu minimalne plate), sigurnost reprezentacije (posedovanje kolektivnog glasa na tržištu rada, nezavisni sindikati, pravo na štrajk).

Naspram tipične trajne zaposlenosti i tipične kratkotrajne nezaposlenosti, danas su u kontinuiranom rastu atipične forme rada i zapošljavanja. U stvari, blede granice između rada i ne-rada, one su sve prozirnije, labavije, nestalne, promenljive... Nije retkost da čovek sazna da li radi ili ne radi tek kad stigne na kapiju firme u kojoj je juče radio, kao što nije retkost da sazna da neće biti plaćen za svoj rad onda kada dodje vreme isplate. A bogami, nije retkost ni da čovek sazna da nema zdravstveno osiguranje, onda kad mu lečenje postane neophodno.

„U evropskom prostoru prekariat čine tri osnovne grupe, piše sociolog Miroslav Ružica. Prva grupa su gubitnici iz kruga klasične radničke klase, dakle oni koji zbog tehnologije, de-industrijalizacije ili transfera produkcije u zemlje u razvoju ostaju bez posla i sele se u servisnu

ekonomiju. Drugu grupu čine oni koji prihvataju nesigurnost prosto zato što nikada nisu ni imali stabilnost, predvidljivost i status. To su migranti, ranjive grupe i oni bez obrazovanja i kvalifikacija. Treća grupa su oni koji su obrazovani, posebno omladina i mladi profesionalci, ali frustrirani vlastitim radnim i životnim statusom i izgledima.“

„Ukoliko imate nesiguran posao na određeno vreme, ili onaj drugi na neodređeno – kobajagi sigurniji, ukoliko katkada zatražite prekovremeno, a niste plaćeni za takvu vrstu „dobrovoljnog“ rintanja, ukoliko ste inače nedovoljno plaćeni za posao koji odgovorno obavljate, ili vam se diploma fakulteta (...) uzima kao otežavajuća okolnost, ukoliko ste, dakle, kao zaposleni prinuđeni da trpite kojekakve skorojevičke gluposti tranzicionih biznismena (...) ili ukoliko iz straha od gubitka radnog mesta pristanete na mobing ili kojekakve druge oblike zlostavljanja na radu – vi zasigurno spadate u kategoriju prekarizovanog radnika.“ – piše Boris Jašović u Danasu sredinom decembra prošle godine.

Sve u svemu, biti duže vreme bez rada (dugotrajno nezaposlen), povremeno raditi, raditi pod lošim uslovima, raditi za male pare – po pravilu znači prekarni život, nesigurnu egzistenciju.

Prekarni rad i život sve više obeležavaju današnji svet u kojem je profit sve sigurniji a rad sve nesigurniji. I to je pravilo koje se širi u *kockarskom kapitalizmu*. U takvom kapitalizmu vlasnik kockarske radnje ima apsolutnu sigurnost, a igrači (kockari) apsolutnu nesigurnost. Takva su pravila organizovanog kockanja. To što ponekad poneki igrač dobije gaće da ne izađe iz gologuz iz radnje, stvar je milosti vlasnika radnje! Naravno, ovo je metafora. Ali činjenica je da je sigurnost vlasnika kapitala prepoznatljiva u okviru prihvaćenog stepena rizika. Na drugoj strani, sigurnost vlasnika radne snage nije prepoznatljiva ni u slučaju zadovoljenja mnogih uslova koji su konkurentni na tržištu radne snage. Ljudska cena profita skače do nebesa!

Fleksibilizacija rada i radnog odnosa (3)

Kapitalista vidi svoj interes u smanjenju troškova rada bez obzira na posledice, radnik svoj interes vidi u sigurnosti zaposlenja i u pristojnoj plati. Kapitalisti i njihovi „naučni“ trabanti tvrde da je moguće istovremeno ostvarenje i jednog i drugog, i kapitalističkog i radničkog interesa. Radnički život pak kaže da su ova dva interesa u osnovi protivrečna.

Fleksibilizovan rad i radni odnos to vam je kad vas gazda zaposli jer ste mu potrebni, normalno je zar ne; kad vam odredi radno vreme bez obzira na standarde, kad vas plati koliko hoće i kad vas otpusti kad mu padne na pamet. No, svaki će vas ekonomista od one fele učenih i priučenih neoliberala i svaki ljubitelj modernog profitizma brzo demantovati. Izneće vam čuveni argument: Pa nisu kapitalista budale, kapitalisti po pravilu ne rade u korist svoje štete, kapitalisti su po definiciji pametni ljudi inače ne bi profitirali. Hoće reći „I kapitalisti idu u crkvu!“. Moj vrli poznanik, „značajni ekonomista“ kaže: „Njihovu pamet testira tržište, a ne ovaj ili onaj zaluđenik komunizmom!“. I dalje: „Tržište je najobjektivniji sudija!“. Izgleda da mu to tržište dođe k'o sveti Petar. Tržište, valjda, određuje ko će u pakao a ko u raj! Radnici svakako, u pakao, ovdašnji zemljski. Put u pakao nesigurnog života popločavaju: rad na određeno vreme, rad preko agencije, povremeni rad, probni rad, rad u nepunom radnom vremenu i radna mesta koja se dele (*part-time*, *job-sharing*), sezonski rad, ugovor o delu i autorski ugovori, rad od kuće, rad po pozivu, „volontiranje“, podugovaranje (*subcontracting*)...

Inače razlikuju se interna i eksterna fleksibilnost. Interna se odnosi na promenljivosti radnog vremena, plate i organizacije rada. Eksterna fleksibilnost se ispoljava u tzv. atipičnim oblicima zapošljavanja i u lakom davanju otkaza. Već je iz ovoga jasno ko je od kapitalista i radnika u aktivnom a ko u trpnom stanju. U sportskoj terminologiji fleksibilnost označava svojstvo savitljivosti bez štete onoga (ili na onome) koji se savija. U modernom kapitalističkom životu fleksibilnost je prisilna „savitljivost“ radnika na radničku štetu a na kapitalističku.

Fleksigurnost je, kažu, prava mantra koja otklanja jednostranosti fleksibilizaciji. A fleksigurnost je ono kad vas gazda otpusti (kad hoće ili kad mu tržište došapne) i vi ostanete bez posla, a onda vas Dobra Država plaća da preživite dok ne nađete drugi posao. Možda to negde i jeste tako. A šta ćemo sa onim državama u kojima su upravo one najveći kapitalisti (u Srbiji država upošljava više od polovine zaista zaposlenih radnika). Šta ćemo sa onim državama koji se uskopiste pa smanje platu svojim radnicima-službenicima (i to selektivno), ali i penzije onima koji su u mirovini. Počeće taj kapitalista i da otpušta, zasada samo preti. Da li ovakve države daju otpuštenim radnicima bilo šta, da prežive, dok se ne zaposle. Mada bi to nekako bilo čudno. Država jednom rukom uzima (smanjuje plate, otpušta radnike), a drugom rukom daje (da se preživi dok se ne „nađe“ posao). A šta ćemo onda kad dođe do onoga da desna ruka ne zna šta radi leva. Ili obratno?

Kako se opravdava bajalica o fleksibilizaciji? Priča ide ovako: *Fleksibilizacija (i deregulacija) rada i radnog odnosa automatski dovodi do veće produktivnosti, a iz toga slede, pazite sad, veće plate i veća socijalna sigurnost.* U životu pak, plate su manje a nesigurnost veća! Život drumom,

a ideologija kapitalizma šumom. Tako smo mogli da čujemo prilikom nedavnih imitacija javne rasprave o Zakonu o radu, da fleksibilizacija pridonosi većem zapošljavanju. Jedni u to mogu da veruju ili ne veruju, no daleko veći broj ljudi iskusi to na svojoj grbači, mislim na to „veće zapošljavanje“!

Labavi su pa i sumnjivi dokazi o bajkolikom uticaju fleksibilizacije na produktivnost i profit. U tome ima teškoća i MMF, valjda najveći promoter priče o aktualnoj rigidnosti tržišta rada. No to im nije smetalo da svoje kredite uslovljavaju fleksibilizacijom. Ali eto, u aprilskim prognozama – *World Economic Outlook 2015* – ipak se kaže kako regulacija tržišta rada nema statistički značajne efekte na ukupnu produktivnost. Uz ovu tvrdnju ide objašnjenje ovakvog nalaza – moguće je da su do njega dovele teškoće u merenju fleksibilnosti tržišta rada. Čudne „teškoće“ za tako moćnu organizaciju!

Abakadabra je reč koja magijski funkcioniše u bajkama. Zapisano je da je u drugom veku korišćena i kao lek za malariju. Fleksibilizacija rada je moderna *Abakadabra*. *Odabakadabra/fleksibilizacije* se očekuje da rezultate daje u realnom životu. Ali nešto ne ide. Ili možda ima iste efekte u „lečenju“ nesigurnosti radničkog života kao i ispis reči *abakadabra* u lečenju malarije!

Granice fleksibilizacije i prekarizacije rada pomera Univerzitet u Vorviku (V. Britanija). Prema tekstu Džona Mareja o akademskoj prekarnosti (prevod objavljen na portalu Slobodni Filozofski 19.4.2015), pomenuti univerzitet je osmislio novu shemu zapošljavanja – „Teach Higher“. Ideja je, pojednostavljeno rečeno, da se ukine svako zapošljavanje i svaki radni odnos, a da se u prvi plan stave „radni zadaci“ čije se ispunjenje reguliše ugovorom o delu. Tako će „Akademskom osoblju /.../ doslovno biti uskraćeno pravo na bilo koji oblik formalnog zaposlenja te će ih se moći otpuštati bilo kada i iz bilo kojeg razloga.“ Naravno, Teach Higher može raskinuti Ugovor kad god hoće, a Teach Higher ili njegov Klijent mogu otkazati bilo koji „Zadatak“ u bilo koje vreme bez prethodnog obaveštenja i bez mogućnosti žalbe. Džon Marej zaključuje da je tu reč o ekstremnom obliku prekarnog rada.

Pitanje je koliko je ljudska priroda fleksibilna, koliko je „savitljiva“ i koliko se može pod pritiskom menjati a da se ne promeni i sam čovek. Ili da se uzdamo u ljudsku sposobnost prilagođavanja, a da ono ne dovede do onih promena ljudske prirode koje bi malo ko želeo!

Sveti Prekarije na Donjem Dorćolu (5)

Miroslav Ružica

Celo jutro redigujem tekst za sastanak tima... Radimo na projektu o našem rastućem prekarijatu, pa se mučimo. Otvaramo ovu temu u Srbiji i to nas motiviše, ali i frustrira. Ovaj novi koncept dolazi od latinske reči precarius u značenju neizvesno, ugroženo, opasno i zavisiti od milosti drugih. A onda igra reči: proletariat u kombinaciji sa precarius, a odnosi se na okolnosti u kojima dugotrajna nesigurnost, nestabilnost i nepredvidljivost ugrožavaju blagostanje ljudi. I stvarnost u kojoj milioni ljudi rade na povremenim, privremenim, nezahtevnim i loše plaćenim poslovima i sa neizvesnim ugovorima ili samozaposleni.

Simbol ovih procesa su tzv. McJobs – niske nadnice, nezahtevni i priučeni poslovi, prekovremeni, ali neplaćeni rad i stalna pretnja gubitka posla. Nema i beneficija koje su za prethodnu generaciju bile norma: plaćeni godišnji odmori i bolovanja, besplatno stručno usavršavanje i novčani transferi kada ostanu bez posla... U pitanju je globalni trend, a naši preliminarni uvidi sugerišu da je kod nas situacija krajnje ozbiljna. Svakodnevno otkrivamo nove grupe i situacije koje nas obespokojavaju. Zvuči neverovatno ali činjenica je da se, gde god zavirite, suočavate sa prekarnošću, a ova u rastućoj bedi, mukulom nepoverenju i nezadovoljstvu, kao i stalnoj pretnji da eksplodira na različite načine.

U potpunosti uronjen u temu i frustriran teškoćama da napravimo okvir za analizu, oko podneva pravim pauzu i polazim da kupim novine. Pogledaću tekst još jednom kad se vratim, a onda ga šaljem ostalima... Izlazim iz lifta u hodnik i ugledam ženu neodređenih godina kako pere vrata našeg ulaza. Nije ona koja je protekle kasne jeseni dolazila svakog petka i redila nam zgradu. Nepoznata se brzo osvrće i izrazom „ovo što vidiš je samo privremeno“, pozdravlja me napadnom vedrinom. Poletno se smeši i u lakoj strepnji očekuje da uzvratim. Odmah shvatam da radi preko agencije... Nesvesno, počinjem da pravim njen profil: na minimalcu, ostala bez posla u tranziciji ili je bez kvalifikacija, verovatno i bez penzijskog i zdravstvenog osiguranja. Svakoga dana pere i čisti bar tri zgrade u različitim delovima grada. Uvek je sama. Nema s kim da se posavetuje, dobije i pruži podršku i traži nešto bolje. Naloge za posao dobija mobilnim, samo ponekad sreće neke od svojih kolega kada ide po platu. Neposrednog poslodavca videla je samo kada je potpisala ugovor, ili joj usmeno saopštio šta treba da radi i za koju naknadu bez ikakvog ugovora. Stalno strepi da će izgubiti i ovaj posao. U nelagodi, budalesam nešto o vremenu, hladnoći i jakoj promaji u našem haustoru. A onda ugledam nju... Devojčica, oko 12 godina, ni dete ni žena, mršava i izrasla. Pravi društvo svojoj majci, ili je to baka, a možda i nešto

pripomaže. Negovano, čisto i beloputo lice, velike tamne oči. Na glavi vunena kapa, na rukama svetle pletene rukavice. Noviju, ali jeftinu, jaknu blede crvene boje utegla je oko mršavog tela. Nosi velike zimske cipele, koje više otkrivaju nego pokrivaju tanke i koščate noge. Okreće se ka meni i gleda me dugo i prodorno, širom otvorenih očiju. Na meni zimska jakna kupljena u Americi, Tom Ford naočare i Camper cipele; sveže sam obrijan i negovane kratke brade... Da li u njenoj svakodnevnicu susreće ovakve? Da li je samo radoznala, zavidi li, ili prezire? Pita li se ko sam, šta radim, živim li u luksuzu, imam li ćerku, ili unuku njenih godina? Iako vidljivo koncentrisana, iz široko otvorenih očiju ne vidi se ništa... Prati me dugim pogledom dok napuštam ulaz.

Dok hodam ulicom, vraća mi se njen dugi pogled. Da li joj je ovo majka ili baka? A otac, da li je s njima? Gde i kako živi? Negde na dalekoj periferiji, malenom unajmljenom stanu? Ima li kupatilo i svoju sobu, bar krevet? Još je u školi? Kakav je učenik? Da li je bila na moru, Zlatiboru i pravom inostranstvu? Ima li knjiga, ili kompjuter u kući, da li je bila u pozorištu, ima li nekoga da razgovara o knjigama ili obećanjima koje Beograd nudi? U kakvu srednju školu želi da ide, šta želi da bude kad odraste? Neće nastaviti srednju školu, izbija iz mene, ići će na zanat. Odustaće u drugoj godini. Radiće povremeno, neregularno ili na crno, satima će se, iz svoje udaljene periferije, na posao voziti gradskim prevozom; gadiće se onog što mora da radi; stidiće se svoje zarade jer ne pokriva ni najnužnije. Izgubiće samopouzdanje i počće sebe za sve da okrivljuje. Odjednom, snažno osećanje krivice... Nije to zbog jakne, naočara i cipela već šta sam do sada uradio da njoj i sličnima bude drugačije, da slede svoja naslućivanja, planiraju i vode svoje živote? Sociolog sam, istražujem, predajem i pišem. Član sam ovoga i onoga, govorim ovde i tamo.

Vraćam se sa novinama i ulazim u haustor.... Ulazim u stan, ali gubim volju da čitam novine, već otvaram kompjuter i prelistavam tekst za kolege. Analiza i nije loša, zaključujem, ali predlozi o tome kako zaustaviti i preusmeriti prekaritizaciju deluju mi knjiški i bezvredno. Jasno mi je da nikoga neće prodrmati niti inspirisati za akciju. Osetim se prazno, kao i da je sve što pokušavamo uzaludno. A da možda humorom, ironijom i sarkazmom probamo da provociramo i ukazujemo na probleme za koje nema javnog interesa i o čemu se kvalifikovano ne raspravlja? To me prodrma i pokreće. Brzo se setim prošlogodišnje inicijative iz Italije da i prekarijat mora da ima svog sveca zaštitnika i da to treba da bude San Precario. Prelistavam beleške, a potom ih čitam u lakoj napetosti. Zaista, ovaj neobični, ali plemeniti svetac jasno i direktno postavlja ozbiljna i goruća pitanja na koja se zvaničnici širom sveta oglašuju. I dok razmišljam o novom svecu i njegovim pitanjima, prisetim se da je krajem prošle jeseni jedan naš mladi i depresivni kolega odmah

predložio i datum za slavu Svetog Prekarija kod nas... Neka to bude 30. februar, jetko je rekao, ali se niko nije smejao.

Buđenje prekarijata! (5)

Miroslav Ružica

Pre 40 godina bilo je rašireno verovanje da će početkom 21. veka zaposleni raditi 20 sati nedeljno, živeti u sigurnosti i uživati određeni profesionalni status. Umesto toga, svakog Prvog maja na masovnim transnacionalnim manifestacijama u više od dvadeset evropskih metropola, EuroMayDay mreža se fokusira, ukazuje i suprotstavlja novom globalnom trendu prekaritizacije i ubrzanom stvaranju novog i sve brojnijeg prekarijata.

Činjenica je da se iza koncepta prekaritizacija i prekarijata krije stvarnost u kojoj milioni ljudi u svetu rade na povremenim, privremenim, nezahtevnim i loše plaćenim poslovima i sa neizvesnim ugovorima, ili samozaposleni. Simbol tih procesa postaju tzv. McJobs – niske nadnice, priučeni poslovi, prekovremeni ali neplaćeni rad, kratkoročni ugovori i stalna pretnja gubitka posla. Ograničeni su i izgledi da bi mogao da se ostvari odgovarajući profesionalni status, ili da se dođe do željenog posla koji je u skladu sa nivoom obrazovanja. Izostaje i socijalna mobilnost, ili se pretače u trku ka dnu društvene lestvice. Prihodi su nepredvidljivi, a zaposleni ostaju i bez različitih beneficija koje su za prethodne generacije bile norma: plaćeni godišnji odmori, bolovanja i stručno usavršavanje, novčani transferi.

U evropskom prostoru prekarijat čine tri osnovne grupe. Prva grupa su gubitnici iz kruga klasične radničke klase, dakle oni koji zbog tehnologije ili transfera proizvodnje u druge zemlje ostaju bez posla i sele se u servisnu ekonomiju. U drugoj grupi su oni koji prihvataju nesigurnost prosto zato što nikada nisu ni imali stabilnost, predvidljivost i status. To su migranti, ranjive grupe i oni bez kvalifikacija. Treća grupa su obrazovani, posebno mladi, ali frustrirani vlastitim radnim i životnim statusom. Oni su potencijalna bomba koja pretili da eksplodira na trgovima velikih gradova. Iako ovi procesi traju već nekoliko decenija, tek dve nedavne knjige engleskog ekonomiste Gaja Standinga postavljaju ovu temu u težište rasprave, ali i organizovanja. Posebno

je važna, ali i kontroverzna, Standingova teza da je u pitanju stvaranje nove i opasne klase koja na istorijskoj sceni zamenjuje proletarijat. To odmah izaziva široku i oštro polarizovanu raspravu osporavanja ili podržavanja te teze. Standing smatra da opisana obeležja (neizvesnost u vezi sa kontinuitetom radnog odnosa, sužena autonomija u radu, ograničena pravna i socijalna zaštita, kao i nedovoljne i neizvesne najamnine), čine prekarijat različitim od klasičnog evropskog proletarijata, nastalog posle Drugog svetskog rata. Rečju, izražena i rastuća nesigurnost u svim važnim domenima rada i života, predstavlja, tvrdi Standing, drastičnu razliku u odnosu na prethodni period nazvan državom blagostanja, čiji je idealno-tipski obrazac uključivao stalni radni odnos, obično jednog poslodavca koji je u svom prostoru organizovao rad i nadzirao zaposlene, uz mrežu sindikata, kao i pristup raznim uslugama i transferima kao dopuna osnovnoj plati. Za razliku od Standinga, koji smatra da je prekarijat klasa u nastanku, kao i da se interesi još postojećeg proletarijata razlikuju (čak su i suprotstavljeni), njegovi oponenti upozoravaju da se model države blagostanja, koji uzgred nikada nije bio u potpunosti dominantan, neargumentovano uprošćava kao i da prekarijat i dalje ostaje samo aspekt i nova dimenzija proletarijata. Nova klasa ili ne, prekarijat postaje sve vidljiviji u javnim statistikama i prvim sistematskim istraživanjima, i predmet promišljanja i organizovanja unutar socijalnih pokreta i alternativnih grupa, a odnedavno i u sindikalnim mrežama i partijama levice. Evidencija je, međutim, još uvek rudimentarna i selektivna, a tiče se uglavnom karaktera i tipa zaposlenosti. Procenjuje se da u evrozoni, na određeno vreme radi 16 do 17 odsto zaposlenih, pri čemu je taj procenat u Portugaliji i u Španiji nešto viši – iznosi 22, odnosno 25 odsto. Pritom nije reč samo o privatnom sektoru, već je i javni sektor evrozone funkcioniše po istom obrascu. U kontekstu krize zaduženosti, rešenja su i ovde otpuštanje, skraćivanje radnog vremena, privatizacija usluga i pretvaranje stalnog zapošljavanja u privremeno, povremeno ili nepotpuno. Tako se naglo povećao broj privremenih ugovora koji sada čine između 14 i 18 odsto zaposlenih u zemljama članicama OEBS-a.

Kako je u Srbiji? Iako je primena ovog koncepta tek u začetku, pa još nema istraživanja, niti pouzdanih statističkih pokazatelja, moglo bi se zaključiti da je proces prekaritizacije sličan, ali da je socioekonomski kontekst drugačiji. Uz drastičan pad zapošljavanja i visoku stopu nezaposlenosti, procenjuje se da je u sivoj zoni angažovano oko 700.000 radnika. Tehnički, oni nisu prekarijat, ali su njegov veliki rezervoar o kome malo znamo. Ovo uključuje i rad na određeno vreme, povremene poslove i agencijski rad, većinski bez ikakvih formalnih ugovora. Procene su i da 250.000 od ukupnog broju formalno zaposlenih, radi skraćeno radno vreme, ili povremeno. Prekarijat je u nastajanju, nesiguran, nestabilan i mobilan, bez jasne profesionalne

perspektive, prepušten sebi da se dokvalifikuje, bez učešća u procesu pregovaranja, kao i bez političke reprezentacije. Njegovi delovi uvek su na granici da kliznu u lumpen, zavisnike raznih vrsta, prosjake i u kriminal, ili da budu obeleženi kao kriminalci. Prekarijat nema kolektivno pamćenje, dakle doživljaj pripadanja zajednici u kontekstu dostojanstva, statusa i solidarnosti. Zato izostaje empatija sa drugima, a rastu razdražujuća netolerancija i gnev. Rušilačke pobune u Londonu, Madridu i drugde to potvrđuju. To stvara vidljivu konfuziju za promišljanje i akciju, a koju slikovito opisuje Ivan Krastev, bugarski politikolog, imajući u vidu 1968 godinu: „Tada su studenti na ulicama Evrope demonstrirali svoju želju da žive u svetu koji je različit od sveta njihovih roditelja. Sada su studenti na ulicama demonstrirajući svoju želju da žive u svetu svojih roditelja...“ I tako dok brzo rastućem monstrumu ne dosadi i žestoko se ne pokrene. Ili ga, možda, Istok i Jug Evrope ne povuku za rep. Ali, u kom pravcu?

Prekarnost, siromaštvo i socijalna isključenost (6)

Gradimir Zajić

„Ako je naš glavni interes da proučavamo živote koje ljudi mogu voditi – sloboda koju imaju da vode niimalno pristojne živote – onda je pogrešno usmeriti pažnju samo na jedno ili drugo sredstvo kojim se ta sloboda ostvaruje. Moramo posmatrati osiromašene živote, a ne samo prazne novčanike.“ (Amartya Sen)

Nestabilnost i nesigurnost posla, kao i siromaštvo i socijalna isključenost, nisu pojave novijeg datuma. Moglo bi se reći da se menjaju samo pojavni oblici tih fenomena, kao i njihova rasprostranjenost, tumačenja i „društvena reagovanja“.

Pažnja je, uglavnom, bila usmerena na nezaposlenost i siromaštvo. Do povećanog interesovanja za promene i nove pojave na tržištu rada dolazi krajem 70-ih godina prošlog veka kada se, usled krize i poslovnih strategija u procesima globalizacije, javljaju i prve ozbiljnije posledice fleksibilnosti tržišta rada. Pažnju privlače atipični ili nestandardni rad: privremeni i povremeni rad, rad sa nepunim radnim vremenom, različiti oblici prikrivenog i ilegalnog rada, rad u kući, rad na crno i samozapošljavanje. Prekarnost je novi koncept za razumevanje procesa rada,

odnosno promena i posledica kojima su izloženi radnici usled nestabilnosti posla i nesigurnosti zaposlenja. Paradigma o socijalnoj isključenosti, koja nastaje u Evropskoj uniji sedamdesetih godina prošlog veka, nije dovoljna za razumevanje prekarnog rada jer se fokusira samo na udaljavanje od tržišta rada kao univerzalnog mehanizma za uključivanje u svet rada. Prekarnost je, kao i siromaštvo i socijalna isključenost, višedimenzionalna pojava. U širokom značenju obuhvata i siromaštvo (i/ili osiromašenje) kao i neredovne i nedovoljne prihode i osujećenost (deprivaciju) u zadovoljavanju potreba. Tu je i socijalna isključenost, odnosno proces marginalizacije i kidanja veza sa društvenom zajednicom. To, međutim, ne znači da su i svi prekarni radnici siromašni ili socijalno isključeni.

Savremeno poimanje siromaštva naglašava njegovu višedimenzionalnost. Dimenzije koje su identifikovane kao značajne za razumevanje i konceptualizaciju pojma siromaštva su materijalni standard (dohodak, potrošnja i imovina), zdravlje, obrazovanje, aktivnosti pojedinca (uključujući i rad), politički uticaj, socijalni kontakti i veze, životna sredina i nesigurnost (ekonomska i fizička). Imajući u vidu višedimenzionalnost prekarnosti, siromaštva i socijalne isključenosti, korisno je prepoznati njihove ključne dimenzije koje su, istovremeno, i linije razgraničenja. Finansije su ključna dimenzija za utvrđivanje siromaštva, bez obzira da li ga iskazujemo kroz dohodak (relativno siromaštvo), potrošnju (apsolutno siromaštvo) ili životni standard (funkcije i mogućnosti), dok je participacija ključna za utvrđivanje socijalne isključenosti u pojedinim oblastima društvenosti: zapošljavanju, obrazovanju, učestvovanju u političkom životu, društvenim i kulturnim aktivnostima, mrežama socijalne brige i podrške... Posao i zaposlenje su ključna dimenzija za određenje prekarnosti, odnosno (ne)stabilnost i (ne)sigurnost radnog odnosa u funkciji dostojanstvenog rada. Iako im se razlikuju ključne dimenzije, može se zaključiti da je rad zajednički imenitelj za sva tri fenomena. Dohodak (pa i potrošnja i životni standard) u najvećoj meri zavisi od položaja u procesu rada, odnosno od naknade za obavljeni rad. Marginalizacija na tržištu rada (dugotrajna ili hronična nezaposlenost) izvorište je svekolike izopštenosti iz zajednice. Atipični oblici radnog angažovanja i nestabilan posao (objektivna dimenzija prekarnosti) i nesigurnost zaposlenja (subjektivna dimenzija prekarnosti) poseban su oblik socijalne isključenosti. Prekarnost, siromaštvo i socijalna isključenost imaju i zajedničke posledice – odsustvo socijalne perspektive na poslu, u profesiji, porodici i društvu i nemogućnost uticaja na odluke kojima se upravlja vlastitim životom, ishodišta su prepoznata u njihovim multidimenzionalnim konceptima.

U tom kontekstu, prekarnost se može razumeti kao proces nestabilnog zaposlenja, nekvalitetnog radnog angažovanja i /ili dugotrajne (hronične) nezaposlenosti, koji uslovljava nesigurnost i

neizvesnost koja se odražava i na životni standard. Za deskripciju prekarnog rada relevantne su sledeće dimenzije: vremenska (nivo sigurnosti u kontinuitet zaposlenja i rizik od gubitka posla), organizaciona (kolektivna i individualna kontrola nad radnim procesom, radnim vremenom i smenama, tempom rada, visina plate, zdravstveni i bezbednosni aspekt rada), socijalna (nivo regulisane zaštite, zaštite kroz sindikalno organizovanje i delovanje, pravnu zaštitu, pristup socijalnom osiguranju) i ekonomska (nivo plata dovoljnih za održavanje radnika/reprodukciju, povećanje plata).

Istraživanje prekarnosti usmereno je na pitanje kvaliteta rada, odnosno dostojanstvenog rada a ne samo na kvantitativne doprinose od rada (dohodak) ili participaciju na tržištu rada (zaposlen/nezaposlen). Prekarnost se odnosi, na izvestan način, na kvalitet uključenosti na tržištu rada. U sferi interesovanja ne treba da bude samo atipično zaposlenje koje se definiše u odnosu na empirijski standard, nego i oblici rada koji su bolji ili lošiji od postavljenog standarda/norme. Empirijska istraživanja (i merenja) prekarnosti znatno zaostaju za statistikama siromaštva i socijalne isključenosti. Poteškoće postoje, kako u pogledu izbora indikatora, tako i nepouzdatih statističkih izvora kada je u pitanju prekarnost. Značajno je konstatovati da postoje predlozi da se statističko praćenje usmeri na, takođe teško merljiv, pojam kvaliteta zaposlenja.

Autor je sociolog i saradnik

Prekarizacija rada i života kao ključ društvenog razvoja (7)

Ideolozi aktualnog kapitalizma kojima ponekad tepamo pa ih nazivamo (neo)liberalnim ekonomistima, posredno nas uveravaju da su pokretači istorije glad za sve većim profitom, na jednoj strani i na drugoj strani potrebe za preživljavanjem. Poznavaoци društvenih teorija bi verovatno u pomenutom objašnjenju društvenog razvoja videli uprošćeno marksističko tumačenje sukoba klasa i klasne borbe. Pošto ne spadam u pomenute poznavaoce, meni je to samo pomalo čudno: neoliberalni ekonomisti pa marksisti. Doduše, još mi je čudnije pomenuto objašnjenje društvenog razvoja: ako društvo (tj. kapitalizam) malo zastane, valja nekako na jednoj strani povećati glad za profitom i kapitalističku pohlepu a na drugoj strani otežati mogućnosti radničkog

preživljavanja – i eto nam razvoja. U oba slučaja **glad je pokretač razvoja i napretka. Glad je, dakle, motor istorije.** Doduše, glad za profitom na kapitalističkoj strani, a na radničkoj strani, bukvalno, glad (ili blaže rečeno, glad za preživljavanjem).

Da li je to sve masovnije onesiguravanje rada i života, ta sve opštija prekarizacija, da li je to zaista u pozitivnoj korelaciji sa profitabilnošću i sa većim profitom. Ili, prostije rečeno, da li zaista prekarizacija vodi zadovoljenju kapitalističke pohlepe?

Kažu da je tako. Kvaka je u kobajagi novootkrivenom pravilu po kojem smanjenje troškova rada/radnika vodi ka povećanju profitabilnosti. A pošto je Božanstvo profita nemilosrdno, normalno je što na njegovom žrtveniku lagano sagorevaju ostaci minimalne radničke sigurnosti kao garanta očuvanja ljudskosti. Pritom nas ideolozi kapitalizma uveravaju da je to dobro, jer pribogu tako se staje na stranu napretka, razvoja i boljeg života. Dijalektika odnosa kazne i nagrade. Bolji život kao “američki san”, kao šargarepa, a glad kao štap, batina. I eto nam snažnih motiva za pristajanje na sve i svašta. Na loš život, radi boljeg života. Na prekarni život, radi bilo kakvog života. Jest da to malo naliči na ono – život u paklu, radi onostranog rajskog blaženstva. Sve se nekako svodi na veru, religiju. No, valjda će oni koji su danas prekarizovani, sutra biti beatifikovani. Danas rob, sutra svetac!

Ne sumnjam u to da neki radnici prihvataju prekarni rad i život motivisani “američkim snom”. Ili je u pitanju barem neki “sanak pusti”. Međutim, nije jasno kako nečiji snovi mogu biti argument za humani i civilizacijski kvalitet jednog društvenog sistema, poput neoliberalnog kapitalizma. Pa ni onda kada se desi da se nekom posreći pa ostvari “sanak pusti”. No, u sistemu sve savršenije manipulacije svim i svačim, moguće je i od iznimke napraviti većinu, a od slučajnosti, pravilo ili društvenu zakonitost. To što je veća verovatnoća da te ubije grom nego da se zaposliš ako imaš 55 godina, ne znači da grom neće da te pogodi.

Vrlo propaganda neoliberalnog kapitalizma s pravom skreće pažnju na našu nedoraslost “američkom snu”. Nismo ni blizu. Kažu, naš narod je opsednut “srpskim snom”; sanja ga i noću i danju. Priželjkuje na svakom mestu i uvek. Propoveda se i deci i precima. Ističe se njegova jednostavnost i velelepnost. I svako od nas vidi kako ga je više srbalja ostvarilo nego što je američki san ostvario onaj četrdeset puta brojniji američki narod. **Srpski san neoliberalni ekonomisti opisuju kao san o boljem životu bez rada.**

Ne znam šta ima loše u tome što neki sanjaju bolji život bez rada. Ipak je to sam san. U realnom životu važi pravilo da nema života bez rada, a rada nema. Ali, kažu nam pomenuti ekonomisti: A zar niste čuli za Bili Gejtsa, znate kako je on počeo?

I kad smo već kod snova, valja se zapitati: **Da li prekarni radnici sanjaju?** Ne verujem. Ne verujem osim ukoliko i noćne more i košmare ne ubrojimo u snove. Ispitanica iz našeg istraživanja kaže: “Kada sam bila mlada, sanjala sam da letim. Sada ležem sa nadom da će mi to ponovo doći na san, a ono nikad. Sanjam gore od života.”

O odnosu prekarizacije radnika i pohlepe kapitalista, tvrdi se, odlučuje tržište. Tržište je neprikosnoveni sudija, sveti Petar reklo bi se. Tržište ima *radne kompetence* kao i sveti Petar – ono određuje ko će u raj a ko u pakao, ono je sudija, ono je čuvar i ključar rajske kapije. Ne verujem da će Sveto Tržište proći kao Sveti Petar za koga kažu da je ovozemaljski život završio obešen na krstu. Poenta ove komparativne metafore je činjenica da na “odluke” tržišta ljudi mogu uticati isto onoliko koliko i na “odluke” Sv. Petra. No, ako ne mogu ljudi može kapitalistička država i političari u rukama nekih kapitalista.

Temeljna sigurnost pojedinca zasniva se na osećaju sigurnosti ugrađenom u njegov radni i opšti identitet, s jedne strane, i na izgrađenim društvenim sigurnosnim mrežama, s druge strane. Podrazumeva se visoka korelacija između individualnog osećanja sigurnosti i radnih i opštih kapaciteta datog pojedinca. S druge strane, podrazumeva se da sigurnosne mreže omogućavaju preživljavanje pojedinca kao člana ljudske zajednice, uz istovremeni rad na povećanju radnih i opštih kapaciteta datog pojedinca.

Ovakav koncept nailazi na niz prigovora, počev od onih u stilu „A šta ako iznenada zemlja promeni smer rotacije“, do onih koji iznose prilično realistične prigovore na spremnost pojedinca da dela na planu povećanja svojih radnih i opštih kapaciteta (mitologema o lenjom pojedincu). Prekarizacija rada i života dekonstuiše lenjog pojedinca; prekarizacija iznudjuje rad, ropски ili neropski, svejedno. Moderno ropstvo vodi ovu civilizaciju napred!

Saveti prekarnim radnicima (8)

Ljuboimanje je zloba, koja goni čoveka, sva dela svoja samo na to upravljati, kako će se obogatiti. Čovek, kojeg besmrtna žeđ zlata žeže i muči, sva rđava i nepravedna dela dobrovoljno preduzima, samo da steče. Pravo, krivo, pošteno, sramotno, to je njemu svejedno, samo neka mu što u kesu dođe.

Dositej Obradović, *Sovjeti zdravago razuma*, 1784.

Kada je više onih koji traže da rade od broja raspoloživih radnih mesta, kapitalisti obuzeti ljuboimanjem, imaju razlog da smanje nadnicu onima koji rade. Ništa novo. A da li povećanje tražnje radnih mesta, dakle, samog rada, povećava ili smanjuje vrednost rada? Reklo bi se da je logično da se u vrednosnom sistemu rad uzdiže i postaje cenjeniji. No, po svemu sudeći, rad gubi na vrednosnoj pijaci, gubi dostojanstvo. To što je rad nesiguran, a zaposlenje neizvesno – rad redukuje samo na jednu, doduše ključnu komponentu – rad za egzistencijalni opstanak, rad da bi se izmaklo gladi. Rad biva ogoljen, destruiran, redukovan, sveden na uslov za preživljavanje. Pa dobro, *kakvi saveti nam se dele kada su nas prinudili da radimo bilo šta za bilo koju nadnicu?*

Čarobna reč u leksikonima saveta prekarnim radnicima, zaposlenim, poluzaposlenim i nezaposlenim – glasi, *konkurentnost*. Budi konkurentan na tržištu rada, budi konkurentniji od drugih, budi najkonkurentniji.

Savetologija savetuje: budu stručniji, veštiji, pametniji, brži, fleksibilniji, jači, lepši, genijalniji, produktivniji, talentovaniji, višlji, profesionalniji, iskusniji, inovativniji, komunikativniji, poslušniji, smeši se, trepći okicama; budi timski igrač, budi veća ulizica od najvećih ulizica, promeni boju očiju, uči dok si živ a i posle, poturi se tamo gde niko neće, ne idi na pauzu, budi za gazdu idealan radnik, ne idi u WC za vreme rada, prestani da pušiš, pričaj šefu i gazdi ono što žele da čuju, smanji kilažu, radi ono što niko drugi ne bi prihvatio, radi u uslovima koji su po tvoje zdravlje opasni, radi za nadnicu od koje je teško preživeti, ako ti je posao nesiguran – postani preduzetnik, podmeći glavu tamo gde drugi neće ni nogu, budi zadovoljan iako za to nemaš razloga, nije stvar u tome da radiš ono što voliš – već da voliš ono što radiš, radi i ono što znaš i ono što ne znaš... E ako si takav, onda odgovaraš gazdinim željama i gazdinoj (samo)volji. I onda možeš da računaš na zaposlenje, na zadržavanje radnog mesta, na preživljavanje. *Sve je jednostavno, ako si najnajnaj...*No đavo je u tome što na vrhu igle baš i nema mnogo mesta. Naravno, saveti nisu namenjeni onima koji nisu u stanju da sede na vrhu mača! Stoga se i pitam: A šta ćemo mi koji nismo toliko pametni, ni stručni, ni dovoljno snažni da fizikališemo bilo koji posao za bilo koje pare? Dobro, možda su u pravu oni koji tvrde da to priroda lako rešava – prirodna selekcija, najbolji prežive. No, ne čini li vam se da je Hitler to radio humanije od današnjih turbokapitalista obuzetih ljuboimanjem? Zar nije humanije svako smanjenje mrcvarenja?

„Ako nemate posla, pokrenite svoj biznis!“ „Ako nemate posla, povećajte svoje radne kompetencije“. „Ako ovde nemate posla, idite tamo gde ga ima“. „Ako nećete da radite za ove

pare i pod ovim uslovima, idite tamo gde je bolje.“ „Ako ste nezadovoljni poslom, promenite posao“. Ovo su aktualne preporuke gospodara naših života. No, reći će nam, pa tako je oduvek. Zar nije ona Marija Antoneta, ćerka Marije Terezije i supruga Luja XVI, rekla: *Ako nemate hleba, jedite kolače*. Nije ona giljotirana ujesen 1793. zbog pomenute izjave koja joj se pripisuje, već joj je revolucija našla neke druge grehe. Uostalom i danas se „giljotinira“ na mrežama, kao nedavno ona faca koja je otprilike rekla: *Ako nemate dovoljno hleba, secite ga sitnije!*

Ni savetodavci nisu jednoglasni oko svega. Tako će vam jedni savetovati da budete mladi, a drugi, da budete stari. Nežgodacija je što sam do juče bio premlad i bez iskustva, a danas imam iskustvo, ali sam već prestar! Znam da sam šansu imao u onom međuvremenu, u onom između “juče” i “danas”.

Neki savetnici će vam reći da nije toliko važno znanje, nisu važne tvoje veštine, već kako ćeš to upakovati, kako ćeš nakriti *sivi* i šta ćeš obući kad ideš na razgovor sa mogućim poslodavcem. Dobro, tako je samo u ekstremnim slučajevima; tipičnije je ono kad vam kažu da nisu dovoljna vaša znanja, diplome, veštine, već je potrebna još i ovakva ili onakva “šminka”.

U savetologiji posebno mesto ima *fama o transferu znanja i veština*, o “prenosivim” i fleksibilnim veštinama – uprošćeno rečeno, kažu nam: razvijaj one kapacitete koji će ti koristiti bilo gde, bilo kad, pod bilo kojim uslovima i za bilo koju najamninu. Čujem već da se savetuje model Skota Vokera koji je 2012. godine pobedio na izborima za guvernera države Viskonsin, iako je bio opozvan potpisima birača posle dve godine na funkciji guvernera. Volker je opozvan zbog ukidanja kolektivnih ugovora za radnike u javnom sektoru, a to ga je dovelo do sukoba sa veoma jakim sindikalnom organizacijom. Dotični guverner je između ostalog, redefinisao i funkciju univerziteta – ta institucija treba da “*zadovolji potrebe države za radnom snagom*”. Verujem da ćemo i mi uskoro tim putem, ako već nismo zakoračili. Počecemo od obdaništa, a verovatno završiti sa lažnim doktorima. Tako ćemo kapitalistički svet opskrbljivati pravim doktorima, pravom pameću i vrhnskim stručnjacima, a mi ćemo se zadovoljiti lažnim dokrotima i uopšte onim što u Srbiji ostane. Otuda je u pravu ASNS kada se pita “Da li postoji granica ponižavanja srpskih radnika? Da srpski radnik radi bez plate, bez radnog vremena, bez elementarne radne opreme, da ga poslodavac šikanira i ucenjuje to više nije vest već obrazac ponašanja...”. I onda sledi valjda najciničniji “savet”: *Ostaje samo još zahtev da radnik poslodavcu donira svoje organe*.

Strah od gladi čini prekarnost prihvatljivim rešenjem (9)

Ne piše uzalud, sociolog i bivši specijalni izvestilac UN za pravo na hranu, Žan Cigler o svetskoj gladi kao organizovanom masakru i organizovanom kriminalu i o geopolitici gladi i o aktuelnoj civilizaciji kao kanibalističkoj civilizaciji.

Najkurentniji savet prekarnim radnicima glasi: gladovanje i strah od gladi će omogućiti da barem *privremeno* nađete *nekakav posao* i da ga obavljate *za nekakve pare*. A neoliberalni guslači tvrde da baš takva deregulacija rada i prekarizacija radnika, vodi u ekonomski rast.

Ranije smo zaključili da je ovakva ili onakva glad – pokretač istorije i svakojakog napretka. Glad onih koji nemaju šta da jedu ili se plaše takve mogućnosti i glad onih opsednutih profitom. [Može da vam se ovakav tretman gladi čini banalnim, ali imajte na umu da banalizacija gladi potiče iz života i da banalno ne znači neistinito.]

Činjenica je da glad disciplinuje! Isto i strah od gladi. U stvari, strah od gladi je gori od same gladi. Ovde više ljudi ubija strah od gladi, a tamo negde više sama glad. Teše nas time da smo daleko od one 122 zemlje u razvoju u kojima na svakih pet sekundi od gladi umre jedno dete mlađe od 10 godina. Kažu da se kod nas ne umire od gladi. Možda je tako, bukvalno viđeno. A da li se umire od straha od gladi?

Strah od gladi i sama glad glavno su oružje prekarizacije radnika. Glad je veoma jak motivator na sve i svašta. *Glad goni na prihvatanje prekarnosti kao poželjnog stanja stvari*. Strah od gladi i sama glad svaki pristojni rad pretvaraju u ropski rad, a dostojanstvenog radnika pretvaraju u pokorno biće. Barem je tako kod onih koji su naterani da misle kako je *bilo koji rad za bilo koju nadnicu, bolji od ne-rada!* Samo bogate i moralno nehajne zemlje mogu sebi da dozvole da im molekuralna biološkinja konobariše u kafiću, a mašinski inženjer radi u kiosku na crno. Kada se to dešava u zemlji Srbiji, onda je tu reč o socijalnom ludilu i državnom bezumlju.

U standardnim slučajevima funkciju ugroženosti ostvarivanja osnovnih (egzistencijalnih, bioloških) potreba, tj. straha od gladi i same gladi, preuzimaju svako veće opadanje nivoa zadovoljavanja osnovnih potreba ili strah od mogućeg opadanja i jaka motivisanost za potrebama na aspirativnom nivou, bilo da su to realne potrebe (potrebe rasta, prema Maslovu), bilo da su

umišljene (potrošačke). Radi se, dakle, o gladi za ostvarivanjem potreba na poželjnom nivou. U drukčijem kontekstu gledano, reč je o strahu od siromašenja i samog siromaštva (bilo apsolutnog, bilo relativnog). Promena položaja u klasnoj hijerarhiji snažno motiviše na prihvatanje ili otpor prema prekarnosti.

Ne znam koja će od ove tri potrebe biti dominantna u eventualnom davanju stana u zalog a da bi se došlo do zaposlenja. Naime, prema nedavnom saopštenju ASNS, u oglasu za posao kompanije „Agro – Mil“ iz Pojata (proizvođač stočne hrane), kao preduslov za konkurisanje, od kandidata za radno mesto traži se stan u zalog! Ovo uslovljavanje zapošljavanja “naplativim garancijama (uknjižena nepokretnina bez opterećenja na vaše ili ime vašeg garanta)” ima svoje naličje u reagovanju Ministarstva rada – ono ovaj postupak smatra nelegalnim i osuđuje ga, ali se ne smatra nadležnim za bilo kakvo sankcionisanje. Da li je ovde u pitanju samo diskriminacija beskućnika? Ili je u pitanju još jedan prodor neoliberalnih revolucionara i najava novog ludačkog socijalnog inženjeringa? – Kapitalizam definitivno ugrožava temeljne ljudske potrebe i beskrajno manipuliše obimom i tipovima svih ljudskih potreba.

Postoji bitna razlika između prekarizujućih funkcija egzistencijalne gladi i straha od gladi, na jednoj strani i na drugoj strani, prekarizujuće funkcije opadanja nivoa zadovoljavanja egzistencijalnih potreba i straha od tog opadanja, kao i funkcije ekstremno jake želje za zadovoljavanjem potreba na višem nivou. Egzistencijalna glad deluje prisilno i tu je u pitanju *iznuđena motivacija* za prihvatanje prekarnosti. Glad za ostvarivanjem potreba na određenom nivou (strah od opadanja i želja za širim zadovoljavanjem potreba) *deluje motivaciono*, sa manjim ili većim intenzitetom. – U istraživanju prekarizacije smo naišli na razliku između prekarnosti fizičkih radnika (oni bez kvalifikacija i oni koji imaju kvalifikacije koje su nebitne za obavljanje datog fizičkog rada) na jednoj strani, i na drugoj strani, medijskih radnika, kao tipičnih predstavnika radnika u tzv. kreativnoj industriji. U slučaju radnika “bez zanimanja” češće je *prisilno delovanje* egzistencijalne gladi i straha od te gladi. U slučaju medijskih i sličnih radnika, u pitanju je češće *motivaciono delovanje* opadanja nivoa zadovoljavanja potreba i straha od produženog opadanja mogućnosti za njihovo zadovoljavanje. U oba slučaja u pitanju je onesiguravanje, prekarizacija rada i života. No na obzorju onih kojima je egzistencija onesigurana vidi se bespoštedna borba protiv svih koji su ih doveli u stanje prekarizovanosti. Na obzorju onih kojima je onesiguran postojeći ili poželjni nivo zadovoljavanja potreba, nalazimo koncept kompromisa i model “socijalnog dijaloga” sa onima koji uspostavljaju procese onesiguravanja rada i života.

Gladni leba i gladni profita idu zajedno, oni su lice i naličje istog fenomena. Obe “gladi” imaju klasni karakter. Naravno, sve bi bilo drukčije kada bi se obe gladi smanjivale. A to neće samo od sebe. Gladni leba će kad-tad poraditi na ukidanju gladi. Dotle se ideologizovani moralizatori ljudske bede i civilizacijskog sunovrata bave idejom kako da one koji su gladni profita učine *osetljivijim* prema onima koji su gladni leba, ne shvatajući svu ekskluzivnost gladi za profitom i klasnu utemeljenost gladi. Drugi pak čekaju da prirodna destruktivnost profitne pohlepe, konačno dođe i do samog profita i da ga rasturi! Čekaju da ta zmija proguta svoj rep, a onda i ostalo. Legenda o uroborosu je večna!

Prekarni radnik – sam protiv svega i sam protiv svih (10)

“Periodi socijalne i civilizacijske krize idu ruku pod ruku sa ontološkom nesigurnošću, usled koje dolazi do gubitka osećanja identiteta. Individua se tada prvenstveno orijentiše na sigurnost, na fiksaciju (za autoritarnog vođu, za naciju i sl.), redukujući složenost personalne strukture na borbu za preživljavanje i zadovoljavanje elementarnih potreba...”(Zagorka Golubović, “Ja i drugi”, 1999).

Prekarni rad nije stvar izbora. On nam se za razliku od naroda, zaista događa. Sa stanovišta pojedinca prekarizacija se dešava kao što se događaju zemljotresi, gradobitine, poplave i slične nepogode. Pokušavamo da im izmaknemo, da smanjimo posledice, ali i da im se prilagodimo, da živimo sa njima. No, da li zaista prekarizacija ima snagu elementarne nepogode?

Prekarizacija jeste “elementarna nepogoda” za svakog izolovanog i usamljenog pojedinca. Pogotovo za one pojedince sa malim ili nikakvim kapitalom, pa ni kulturnim, ni socijalnim. To je tako jer korisnici prekarizacije radnika prvo oslabe svog protivnika, atomizuju ga, fragmentiraju, dezintegrišu, izmrve, desocijalizuju, svekoliko *dekapitalizuju*...

Prekarizacija se preživljava individualno, a protiv prekarizacije se bori kolektivno i organizovano. Usamljeni, pojedinačni otpori prekarizaciji imaju ograničeni domet. U svakom slučaju ključno pitanje za masovnog pojedinca jeste – *Kako preživeti svekoliku nesigurnost i veliku neizvesnost rada?* Evidentirali smo dve klasične strategije i nekolike modele ponašanja.

Prvo će biti reči o strategijama. U pitanju je *strategija asocijalnog individualizma* (“Sam protiv svih”) i *strategija kolektivne akcije* (“Ako ne možeš sam, čini to zajedno sa drugima”).

Prva strategija je spolja inicirana a od radnika široko prihvaćena, pogotovo od prekarnih. Ona je rezultat manipulativnog rada svih klasnih protivnika sveta rada na jednoj strani, i niske samosvesti prekarnih radnika, na drugoj strani. Dominira nametnuti socijalni model izforsiranog dezangažovanja i pasivnosti.

Strategija kolektivne akcije je vezana za mogućnosti samoorganizovanja radnika i spremnosti prekarizovanih da se uključe u organizovani otpor. Strategiju asocijalnog individualizma podupiru vlasnici kapitala i njihovi ideološki aparati i aparati prisile, dok se druga strategija povremeno razvija uprkos pomenutim aparatima. U toj drugoj strategiji radnici i prekarni radnici “ratuju” o svom kruvu i ruvu. Međutim, u odsustvu uslova za normalan opstanak i odsustvu elementarne socijalne sigurnosti, umesto samoorganizovane kolektivne akcije, pre se može očekivati spontana pobuna masa, *pobuna usamljene gomile!*

Kada prekarizacija radnika uzme svoj krajnji oblik, kada preživljavanje kolonizuje svekoliki život, kada prekarizacija redukuje život na borbu za opstanak, onda dolazi do opsednutosti preživljavanjem. Opsednutost preživljavanjem, uostalom kao i opsednutost profitom, ne daju rešenja na kolektivnom nivou. U okvirima opsednutosti nema rešenja. Sami opsednuti ne traže rešenja izvan same opsednutosti. Kod opsednutih ne postoje drugi, nema grupe, kolektiva... Za opsednute radnike postoji još i nacija i/ili autoritarni vođa kao zadati okviri za nalaženje konačnog rešenja. Opsednutost blokira, zaustavlja, koči, petrifikuje, parališe akciju... Opsednuti ljudi nisu slobodni ljudi, oni su robovi svojih opsesija. Opsednutost preživljavanjem i opsednutost profitom ima demonski karakter, uz jednu bitnu razliku. Prekarni radnici opsednuti preživljavanjem odbacuju svaki rizik (a kapitalistički politički sistemi čine svaki otpor izuzetno rizičnim). Na drugoj strani određeni rizik je ugrađen u genetsku strukturu kapitalista. Njihova opsednutost profitom opstaje sve dok na drugoj strani, tj. kod prekarnih radnika postoji demonski strah od rizika. Strah od rizika je temelj prekarizacije. Dok je straha, biće i prekarnih radnika!

Strah definiše i prava i patvorena rešenja. Strah blokira put do pravih rešenja. Strah i “dilema zatvorenika” (ne-kooperativna igra) su prepreke svakom kolektivnom delovanju. Ekstremna prekarizacija poništava svaku mogućnost “igre uveravanja” (kooperativna igra) kao jedine racionalne opcije u datom kontekstu. No konkurencija i razvoj konkurentosti su ključne reči a ne saradnja i “za-drugarstvo” ili, ne daj bože, omrznuti kolektivizam i kolektivna akcija.

Sve institucije političkih sistema sa svim monopolima na silu i manipulaciju, kanališu otpor prekarizaciji u prilagođavanje prekarnim uslovima rada i života. Rezervna strategija se odnosi na demasifikaciju protesta, na njegovu segmentaciju, individualizaciju, *upojedinjavanje*. Zajednički imenitelj ovih upojedinjavanja radnika jeste dekonstrukcija čoveka kao socijalnog bića. Naravno, finalno kapitalističko rešenje je fizička represija!

Kod prekarних radnika samosvest je redukovana na instinkt preživljavanja, a bez samosvesti nema identiteta; prekarizacija po pravilu proizvodi destrukciju identiteta (ako ga je uopšte i bilo i koliko ga je bilo). Prekarizacija de-socijalizuje radnike i od njih čini usamljena bića. Prekarni radnik je usamljeni pojedinac sa socijalnim vezama u procesu rastrojavanja. Prekarni radnik je sam suprotstavljen svemu i svima. Sa takvim radnicima ne može se računati na otpor, protest, pobunu. No, to ne znači da ne može i da neće doći do pobune. Biće to pobuna mase usamljenih pojedinaca sa manjkom samosvesti i identiteta i sa viškom ogorčenosti i rušilačkog besa.

I dok opsednutost ljuboimanjem današnjih pravih vladara sveta neki psihijatri svrstavaju u mentalna oboljenja, dotle opsednutost preživljavanjem prekarних radnika, neki biolozi ubrajaju u temeljne instinkte živog sveta. I pobuna prekarних radnika biće stvar instinkta i pobuna biologije.

U međuvremenu levica u Srbiji se uglavnom bavi egzorcizmom. A od toga vajde nema. – „Ništa (o) nama bez nas samih”!

Modeli dominantnog ponašanja prekarних radnika (11)

Da li vidite da car Trajan ima kozje uši? Ako vidite, da li ćete to javno reći? Ako ne, da li ćete iskopati rupu na skrovitom mestu, nabiti glavu u rupu i poveriti joj da car Trajan ima kozje uši? Ako da, da li verujete da će iz rupe iznići vrba, da će neki čobanin od te vrbe napraviti sviralu iz koje se, kad god se u nju dune, čuje: “U cara Trajana kozje uši”? *Ako ne verujete u vrbu, pastira, sviralu i njenu svirku, onda ništa.*

Berberi koji su caru rekli da ima kozje uši, izgubili su glavu. Car ko car, nije podnosio istinu. Mladani brica-šegrt prečuta caru ono što vide, a tajnu poveri rupi u zemlji. I videli smo, tajna o kozjim ušima u cara, probila se (u javnost) preko zvuka svirale (mediji).

Da li se od prekarnih radnika može očekivati luda hrabrost berberina koji govore istinu i gube glavu, ili je verovatniji “kukavičluk” šegrta koji na kraju izlazi na dobro? Cela priča o carskim kozjim ušima začinjena je nadnaravnim pravilom o tajni koja se ne može sakriti i božanskim uređenjem dobrih ishoda uz minimalno ili gotovo nikakvo učešće čoveka (osim kopanja rupe i poveravanja istine toj rupi).

Vidimo u ovoj priči tri tipa delanja: (1) berberi koji govore istinu i gube glavu; (2) berberin-šegrt koji prećutkuje ono što vidi, ali to ipak poverava rupi u zemlji; i (3) delovanje “više sile” zahvaljujući kojoj na kraju “rupa progovori” i sve izlazi na dobro. U ovom modelu javnog delanja iz narodne priče, jedino nedostaje ona opcija u kojoj niko ne vidi “kozje uši”, odnosno ona kad svi vide i svi čute, a “više sile” ili nema ili nije na našoj strani! A kad “više sile” nema, prizivamo je, izmišljamo je, i vidimo je tamo gde je nema. U vođi, u naciji, na primer! [Nema organizovanog otpora svemoćnom caru. A gde ga, pak, ima?]

U priči je sve zadato, i okolnosti i rezultat. Naknadno, okolnosti su nesumnjive i ne mogu se menjati a da se ne menja i sama priča. Nešto drukčije stoji sa pomenutim modelima ponašanja. Ili imamo gubitak glave radi istine a to je, čini se, očito nesvrishodno ponašanje. Govor istine nikome ništa ne donosi. To je ono ponašanje koje je faktički postalo deo zadatih okolnosti u kojima se priča dešava. Ili nam ostaje ono nedelatno ponašanje berbera-šegrta koji se uzdržao od javnosti, a dušu spašava šapatom istine.

Istina se i danas i ovde, šapuće. Šaptači ostaju u poluglasju, razapeti izmedju straha da ih ne čuje nepoželjno uvo i želje da ipak kažu šta misle. Ali, nedostaje “viša sila” i njeno delanje na našoj strani. Sve u svemu, neki među nama se nadaju pa i veruju da će se ipak desiti nešto dobro, drugi se rukovode onim “u se i u svoje kljuse”, dok treći šapuću: u cara “Trojana kozje uši!”. No, zaista, šta prekarni radnici čine i šta uopšte mogu da učine protiv bede i poniženja njihove ljudskosti?

Mnogi ljudi su prisiljeni da rade da bi preživeli. Prisila ide dotle da se prihvata bilo koji rad za bilo koju nadnicu. – Da li se u okviru te prisile može govoriti o (slobodnom) izboru modela ponašanja? Da li prekarni radnici mogu samostalno i slobodno da odlučuju o svom ponašanju? Da li je u pitanju koliko-toliko slobodni izbor ili je u pitanju tek *prisilni izbor u okviru prisilnih okolnosti*.

Kako se ponašati u fluidnom i trusnom haosu gotovo sveopšte anomalije, deregulacije, svekolikog obezvređivanja, nadiruće nesigurnosti i neizvesnosti? Kako se ponašati kada pravila nema ili kad se postojeća pravila sve manje poštuju. Kako se ponašati u situacijama u kojima ono što važi

danas ne važi sutra, a kamoli prekosutra? Kako pronaći model ponašanja koji vodi opstanku ako već ne može ka nekom napretku?

Uprošćeno gledano ponašanje prekarnih radnika kreće se u okviru tri dileme. Prihvatiti prekarnost ili joj se odupirati. A ako joj se odupiremo da li to činimo po pravilima otpora ili u okviru pravila koja nameće sama prekarizacija? Ako se prekarizaciji odupiremo po pravilima otpora, da li protivnike vidimo u našim kolegama po prekarnosti ili u korisnicima prekarizacije radničkog života? I još uprošćenije, da li su radnicima neprijatelji drugi radnici ili su im neprijatelji u svetu kapitala? (Ma koliko reč “neprijatelj” izgledala kao *teška reč*, ublažavanje ničemu ne vodi.)

Bilo kako bilo jedni će sagnuti glavu i zažmuriti – da ništa ne vide, prekriti uši da ništa ne čuju i zalepiti usta da slučajno ne kažu neku protivnu reč. Slično ponašanju ona tri majmuna iz japanskog zlatnog pravila dobrog života: “Ne gledaj zlo, ne slušaj zlo, ne govori zlo”. Ili poput onog pravila mafijaške omerte: “Ne vidim ništa, ne čujem ništa, ne govorim ništa”.

Drugi će ćutati o onome što vide i o onome što čuju i pričati o onome što ne vide i što ne čuju. Oni će za njih neprihvatljivu realnost imaginarno zameniti onom nepostojećom, ali prihvatljivom i za njih i za urednike one stvarne stvarnosti.

Treći će... Ma da li ima trećih?

U stvari, naše istraživanje prekarnih radnika i njihovog prekarnog života upućuje na postojanje barem osam modela realnog i mogućeg ponašanja prekarnih radnika:

1) *Zombi model*: pasivno prihvatanje stanja prekarnosti. Ključ je poslušnost. Trpi i ćuti. 2) *model “zanesenjaštva” ili izmešteni identiteti a po cenu života*. Deo ekstremno prekarnih radnika ne vidi i ne zna ni gde su, ni gde će, ni ko su! 3) *model formalne adaptacije – konformizacija*. Navikavaj se Prilagodi se. Uklopi se; 4) *model stvarne adaptacije*. Daj ono što se traži. Budi onakav kakvog te oni hoće; 5) *model bekstva u socijalnu patologiju*. Kradi, laži, maži; 6) *model individualnog otpora*. Bori se sam i za sebe; 7) *model kolektivnog otpora*. Bori se zajedno sa drugima i za druge; i 8) *model plebejske pobune* – pobuna usamljene gomile.

A ima li uopšte izlaza iz novog, kažu dobrovoljnog, ropstva – a da to nije eksplozija nagomilanog jada i besa?

Zombi model radničke prekarnosti (12)

Kao i kada je reč o drugim definicijama, Vukajlija daje valjano određenje pojma *zombi*: „zombi je živ mrtvak kome su aktivne samo najosnovnije motorne i psihičke funkcije i jedini cilj njegovog bitisanja je hrana i potraga za istom.“ U ovom tekstu pojmu zombija dajemo od Vujaklije opisano značenje, dok su sva druga namerna da ga mistifikuju oduzimajući pojmu socijalno i političko značenje i pripisujući mu natprirodno poreklo i apokaliptičku funkciju. U sociološkom smislu zombi je završna faza samouništenja čoveka i javlja se kao rezultanta delovanja profitom zaposnutih kapitalista i njihovih ideoloških plaćenika u društvenim naukama, medijima, politici i javnom životu uopšte.

Spremni smo da prihvatimo tvrdnju pojedinih naučnika da je GMO opasna stvar jer niko ne može da predvidi posledice do kojih će dovesti promena samo jednog gena u jednoj biljci (kao što na primer, tvrdi molekularni biolog Džon Fagan). S druge strane, mnogo manje smo spremni da ozbiljno barem razmišljamo o posledicama koje donosi promena karaktera rada i njegova prekarizacija, a u kontekstu promene prirode čoveka i njegove ljudskosti. Kao da ne ostavljaju traga upozorenja o ubrzavanju proseca dehumanizacije savremene civilizacija i o činjenici da civilizacija sve brže gubi ljudsko lice. Prelomna tačka je promena karaktera rada kao temeljne odrednice ljudskog bića. Još se ne zna na šta će da liči građevina te civilizacije kad joj se ljuljaju i menjaju temelji na kojima počiva. Trusno područje traži drugačiju gradnju.

[Poređenje prekarizacije rada sa GMO ima još jednu, ajd da kažemo, zanimljivu dimenziju. Naime, saopštava nam se da ako ne prihvatimo GMO hranu nećemo biti primljeni u Svetsku trgovinsku organizaciju. S druge strane, kaže nam se, takođe otvoreno, da ako ne prihvatimo prekarizaciju rada i radnika, nećemo biti primljeni u Evropsku uniju. Šta ćemo, kad su takvi uslovi za učlanjenje. No, niko nas ne tera da se tamo učlanjavamo, isto kao što nas niko ne goni da prihvatamo prekarizovani rad, mada su posledice *ubistvene*! Usput možemo da se pitamo da nisu kojim slučajem STO i EU organizacije profitera civilizacijskog kraha?]

Mogućnosti za racionalno ponašanje prekarnih radnika veoma su smanjene u slučaju egzistencijalne ucene. Ucenjen radom prekarni radnik ne može da kaže *OXI*. A postmoderni radnik je pod stalnom egzistencijalnom učenom. Pritom, glavni urednici procesa prekarizacije opsednuti profitom i njihovi ideološki plaćenici, uveravaju nas da je (jedino) egzistencijalno ugroženi radnik, produktivni radnik. Zalud je dokazivati da je gotovo jedini rezultat egzistencijalno ugroženog radnika – iznuđeno ropsko ponašanje koje ne daje bogznakolike rezultate ni pod stalnim krutim nadzorom i bičevanjem. Primeri danskih radnika ne dopiru ni do

oka, ni do uva, a kamoli do razuma postmodernih kapitalista. Evo pre neki dan, prenosi Fonet, kako istraživanja govore da je danski radnik efikasniji od ostalih, uključiv i američke, iz najmanje pet razloga. Poenta je u tome, kaže se u tom izveštaju, što su Danci srećni dok rade (ili su pak srećni zato što rade), jer rade bez straha od gubitka posla, sa kraćim radnim vremenom, u humanim i opuštenim uslovima i sa konstantom (plaćenom) edukacijom... Posebno impresionira jedan, neki bi rekli, sporedan podatak. Navodi se da danski jezik nema neke reči koje se u pojedinim zemljama upotrebljavaju za označavanje rada. Pa tako, ako je verovati, Japanci za pojam posla koriste reč *karoši*, što znači *umoran od posla*, dok Danci koriste reč *arbejdsglade* koja sugeriše značenje – *srećan na poslu*.

Kako to čovek podnosi, kako se ponaša kada mu se menjaju temelji opstanka? Među katastrofalnim odgovorima na krizu rada izdvaja se nekoliko. *Zombi model* je svakako među njima. Reč je o pasivnom prihvatanju prekarizacije rada. Reč je o trpljenju. Trpi i čuti, prihvati neizbežno jer nema alternative. Ključ je poslušnost. Budi poslušan do kraja. Ponašaj se onako kako se to od tebe traži...I gledaj samo sebe i svoje interese!

Sve u svemu, prekarnost je neizbežna, ona je sudbina, fatum. Ropstvo pod krinkom slobode. Uostalom, zar Muhamed nije rekao: “Znaj da ono, što te je promašilo, nije te ni moglo pogoditi, a ono što te je pogodilo, nije te ni moglo mimoći.”

Zombi-radnik nema svest o svom ropstvu. Svest je blokirana instinktom preživljavanja. Opsednutost preživljavanjem ne ostavlja mesta za pojavu samosvesti! (Nije slučajno Vladimir Ilić, još pre sto godina, govorio o unošenju svesti međ radnike!)

Svest prekarnog zombi radnika je svest robota. Jednostavno rečeno, nema je. Svesti nema, a znanje postoji u okviru zadatog opsega, označenog prostora, krutih granica...Otuda je značajno pitanje, šta se dešava ako zombi-radnik dođe do samosvesti? Inspirativna je za odgovor na ovo pitanje vest iz Kragujevca koju je pre neki dan doneo Njuz.net. Kako tvrdi pomenuta agencija, robot je za trenutrak došao do svesti i kada je video gde je i šta je – ubio se bez nekog većeg razmišljanja. “Robot nije mogao da veruje kada je shvatio u kakvim je uslovima radio”. I dalje, izveštava ova istinoljubiva agencija koja se uzdiže iznad miomirisne močvare privatnih medija: “Robot Mitsubitshi Hal 500, zadužen za montažu motora u Fijatovoj fabrici automobila, postao je nakratko svesno biće, ali je ubrzo i okončao svoj kratak robotski život kada je shvatio u kakvim je uslovima radio”.

Zombi model ponašanja prekarnih radnika je najomiljeniji među kapitalistima tim postmodernim vlasnicima naših života. Njima je draža *tabula rasa* (“ispražnjena glava”) prekarnog radnika, čak

i od onih radnika koji rešenje svoje prekarnosti vide u prilagođavanju i doslovnom prihvatanju svega onoga što gazde kažu ili pomisle! Otuda postmoderni kapitalisti i njihovi ideološki plaćenici, neguju i redovno zalivaju nežnu biljku zombi-prekarnosti!

Prisilne promene identiteta prekarnih radnika (13)

Danas su na delu robinzonijade prekarnih radnika. Lakše je kapitalističkom levijatanu da se bori protiv pojedinca, nego protiv grupe, kolektiva, zajednice. Znaju oni da je stvar u preventivi. Zato je mnogo toga usmereno ka tome da se pojedinac de-socijalizuje, da bude sam sa sobom. Stoga su razvijene mnoge procedure da se pojedinac izdvoji iz grupe, iz mase, iz organizacije, iz sindikata, iz bilo kojeg udruženja, iz bilo kojeg relevantnog oblika zajedništva, a sve to radi lakšeg obračuna sa svakim ko pomisli na neposlušnost ili na otpor. *Dividi et impera*: individualizovati, parcijalizovati, fragmentisati, izdeliti, raspršiti, razmrviti, pojediniti ... biti protiv saradnje, kooperacije, savezništava...

Deo ekstremno prekarnih radnika ne vide ni gde su, ni šta su, ni ko su! Pričinjava im se da su važan deo neke veće i nadnaravne celine (naciona, na primer) ili da su ključni deo božanskog nauma genijalnog vođe ili tek važan učesnik uspeha nekog “našeg” sporta. Ja sam bolji, veći, snažniji, hrabriji, pametniji nego što jesam jer sam deo ovoga ili onoga. – Nekako je normalno da se ne vidi kad se žmuri, nešto je manje normalno da se ne vidi ni širom otvorenih očiju, ali je najmanje normalno da nam se priviđa, da vidimo ono čega nema i da nam to nepostojeće bude “uputstvo za život” i “rukovodstvo za akciju”.

Radnici, a pogotovo prekarni radnici su sve češće razapeti između radničkog i ratničkih identiteta za ovu ili onu svetu stvar. Svetinje se nalaze svuda oko nas i za njih se valja boriti. Od nacije, do sporta. U međuvremenu, *evo malo igara, doduše sa sve manje hleba!*

Generalno uzev, imaginarni kolektiviteti (poput ideje Benedikta Andersona o naciji kao imaginarnoj zajednici) imaju svoj pandan u imaginarniom individualitetu. Reč je o lažnom identitetu i lažnim zajednicama. Otuda dominira uzdizanje individualizma i difamacija zajednice. [“Bauk kruži svetom – bauk zajednice, zajedničkosti. Sve nove i stare sile služe tome da onemoguće tog

bauka...” – *Stvar-Thing*, br. 3.] Preživljavanje se obećava samo usamljenom pojedincu koji se lojalno bori za profit svog vlasnika. Istovremeno se na jednoj strani mrve i razbijaju autentična zajedništva, a na drugoj se razvijaju pseudo-zajednice.

Pseudo-individualizam i pseudo-zajedništvo su alatke profilerske klase. Uloga ovih danas glavnih a krivotvorenih tipova ljudske egzistencije vezana je za pasivizaciju kapaciteta ljudskog individuuma kao bića zajednice. Otuda, kako ne bi bilo otpora prekarizaciji naših života – za vlasnike kapitala prihvatljivo je samo ono naše organizovanje koje je na velikoj distanci od svih realnih pitanja o odnosu rada i kapitala.

Osamljivanje prekarnih radnika prati proces de-identifikacije. Usamljeni prekarri radnik po pravilu gubi radnički identitet i traži druge identitete. Najlakše se “prima” na identitet sa pseudo-zajednicama iz paleta ponuda ideoloških manipulanata vladajuće profilerske klase. Tako su radnici Rakovice mogli da dođu na onaj čuveni miting ispred Skupštine kao radnici, a da odu kao Srbi.

Velike krize proizvode glad za zajedništvom, za zajednicom, kolektivom (za krdom, najgrublje rečeno). Postoji potreba da se ne bude sam u suočavanju sa neprijateljom ili bilo kojom nesrećom. To je pra-potreba, koja se javlja u kontinuitetu još od vremena življenja u čoporima. Međutim, danas uglavnom nema valjanog izbora načina zadovoljenja potrebe za zajednicom. Ideološki aparat vladajućeg kapitala, s jedne strane stvara i pojačava veštačku potrebu za pseudo-zajednicama, a sa druge, nameće “izbor” patvorenog zajedništva. Ideološka naracija nam kaže da je imitacija bolja od originala, da su autentične zajednice utopijska zamisao, da je lakše uživati u snovima nego u stvarnosti, da su žuti sindikati korisniji od pravih sindikata...

Kao radnik ti si pojedinac i samo pojedinac, Robinson na pustom ostrvu. Ako hoćeš da budeš deo nekog kolektiva, neke zajednice ili da se tako samoosećaš, onda mora da budeš Srbin, Nemač, Španac... Pravoslavac, Katolik, Musliman...”Belac”, “Crnac”... Pojedinac, dakle, umišlja svoju rasnu, nacionalnu, versku, političku ili kakvu drugu zajednicu, kako bi nadišao nametnutu ništavnost svoje pojedinačnosti. Takav pojedinac je kreacija svih onih koji profitiraju na postojnju imaginarnih zajednica. Profiteri pseudo-kolektiva razvili su svekolike oblike ideološke manipulacije kako bi de-socijalizovanog pojedinca definitivno razapeli između pseudo-individualnosti i pseudo-zajedništva.

Na nivou teorije, dualizam pojedinca i društva najčešće se ispoljava u dijalogu liberala i komunitarista, gde u ekstremu jedni gotovo isključivo zastupaju pojedinaca, a drugi gotovo isključivo – zajednicu. I jedni i drugi previđaju da nema čoveka bez zajednice, niti zajednice bez

ljudi. Svaka neravnoteža je pogubna za čoveka. U sameravanja ova dva teorijska koncepta sučeljavaju se idealnotipski modeli čoveka-pojedinca i zajednice, otuda se diskusija vodi u metafizičkoj ravni daleko od stvarnosti u kojoj diminiraju pseudo-individue i pseudo-zajednice.

Jednima se obećava sloboda u njihovoj pojedinačnosti, a drugima u njihovoj utopljenosti u kolektiv. Nema pak slobode za nepersonalizovane individue, niti za one “pojednce” do neprepoznatljivosti utopljene u kolektiv. Uostalom, nema značajnijih razlika između nepersonalizovanih a individualizovanih pojedinaca i onih pojedinaca koji se u masi raznih kolektiviteta mogu samo statistički prepoznati. I jedni i drugi su žrtve velikog socijalnog inženjeringa koji je uperen protiv čoveka kao socijalnog bića. Tu istinu do sada uspešno prikrivaju ekstremne i njima bliske liberalističke i kolektivističke ideologije. Jedni bi da načisto izdvoje čoveka iz zajednice, a drugi bi da ga u njoj udave! Samo tako mogu da od prekarnog radnika naprave ratnika i za ovo i za ono. Valjda tako treba: *Za ropstvo u ime slobode!*

Prekarni radnici vezuju konja gde im gazda kaže (14)

Model slepe poslušnosti je treći na listi najgorih reagovanja na stanje prekarnosti; odmah posle pretvaranja radnika u ratnike (model zamene identiteta) i pretvaranje radnika u “mrtvake koji hodaju” (zombi model).

Idealno-tipsku sliku slepe poslušnosti nalazimo u Prvoj knjizi Mojsijevoj kada Bog kuša Avrama: „uzmi sada sina svojega, jedinca svojega miloga, Isaka, pa idi u zemlju Moriju, i spali ga na žrtvu tamo na brdu, gdje ću ti kazati“ (Postanje 22,2). Danas, postmoderni kapitalizam kuša prekarne radnike – ili poslušnost ili ćete žrtvovati i sebe i porodicu.

Za mnoge prekarne radnike *poslušnost nema alternativu* (ono čuveno: *There is no alternative*). Navikavaj se, prilagodi se, uklopi se; poslušnost kao snalaženje, pa čak i kao foliranje. Totalna poslušnost: “*Veži konja gde ti gazda kaže pa makar konj crko*” (u drugoj varijanti: *...makar crko i konj i ti!*). Ne kaže li neki od antijunaka u Hakslijevoj antiutopiji “Vrli novi svet”, kako je nekonformizam gnusniji zločin od bilo kojeg zločina (navod po sećanju). Savij kičmu, obori pogled, napravi kniks, budi spreman na rukoljub, klekni iako se to ne traži, a za svaki slučaj! – **Budi poslušan svemu i svakome**, gazdi pre svih i pre svega!

Kada se prekarni radnik nađe pred dilemom: Ili budi poslušnik ili crkni, retko ko se odlučuje za neposlušnost! Poslušnost prema gazdi/poslodavcu je rodno mesto svake druge poslušnosti i pokornosti. Od te poslušnosti u sferi rada kojim se obezbeđuje egzistencija, do poslušnog učešća u zločinima (“zločin iz poslušnosti”) nije daleko; uvek je tu ono čuveno opravdanje “Bio sam samo šraf u mašini”.

Poslušnost je individualna pojava, dok je ne-poslušnost svrsishodna samo ako je grupna. Za neposluh je potrebno barem dvoje ljudi. Poslušnost je stvar pojedinca, dok je otpor stvar kolektiva, organizacije... Asocijalni individualizam je preduslov za svekoliku poslušnost. Utopljenost u kolektiv, takođe. U ovom kontekstu valja naglasiti razliku između individualne i organizacijske poslušnosti. Individualna poslušnost u prekarnom radu je preduslov organizacijske poslušnosti. Naravno, valja razlikovati i druge tipove poslušnosti, počev od razlike između dobrovoljne i prisilne. Jedno je, na primer, poslušnost prema percipiranom autoritetu, a drugo je poštovanje zahteva koji proizlaze iz podele rada ili iz tehnologije proizvodnje. I dalje, poslušnost ne treba brkati sa konformizmom, niti sa autoritarnošću iako je poslušnost, odnosno autoritarna submisivnost, jedna od centralnih dimenzija autoritarnosti.

Kada se prekarni radnik suoči sa mogućnošću produblivanja prekarizacije ili trajne nezaposlenosti, poslušnost dobija još jedno obrazloženje, još jedno moralno opravdanje: Uradio sam sve, činio sam sve što su od mene tražili, žrtvovao sam se, a evo šta me zadesilo.

Poslušni prekarni radnik je usamljenik; poslušništvo ne traži društvo. Prema Erihu Fromu moderno doba izaziva anksioznost i izločovanost, a poslušnost služi da se koliko toliko izbegne nesigurnost i neizvesnost. Poslušni prekarni radnik komunicira sa drugima preko konformizma, tako može da kaže “ja sam kao i svi drugi”, no to je već sfera samoopravdanja i pravdanja pred drugima. Poslušništvo ostaje lični odnos prema autoritetu gazde ili bilo kog drugog moćnika.

Iza poslušnosti ne stoji rizik, a ako ga ima, poslušnici ga ne vide niti će ga ikad videti. U stvari, poslušnost je način izbegavanja bilo kakvog rizika. Poslušnost je način da se izbegne svaka odgovornost, svaka volja, samosvojnost... Suštinu poslušnosti Stenli Milgram nalazi u tome što “čovjek počinje sebe da shvata kao oruđe za izvršavanje tuđih želja” čime se istovremeno distancira od odgovornosti za sopstveno ponašanje. (Davašnja eksperimentalna istraživanja konformizma koja je obavio Solomon Aš i Milgramovi eksperimenti o poslušnosti, razbili su mnoge zablude o prirodi čoveka, pokazujući njegovu spremnost da saobrazi svoje ponašanje većini i da poslušna autoritet bez obzira na posledice.)

Poslušnost je prihvatanje najprostijeg rešenja, izbegavanje svake složenosti, odbacivanje svih dilema. Poslušnost negira potrebu za bilo kakvom svešću o sebi i svom položaju. Poslušnost je vanvremena, nema tu ni prošlosti ni budućnosti, sve je samo jedna produžena sadašnjost. Poslušnost manje boli od neposlušnosti. Poslušnost je prihvatljiva u tolikoj meri da je ugrađena u sve religije i sve ideologije, u sve organizacije, u svaku hijerarhiju, i naravno – u svaku vlast. Poslušnost je božansko rešenje. Poslušnicima je osiguran onostrani rajski život.

Prekarni radnici su poslušniji od ostalih radnika. Oni radnici koje još nije zahvatila prekarizacija još i imaju nekog izbora. Izbori prekarnih radnika su skućeni, i nadasve, gotovo prinudni. Ne znači da nema dobrovoljne poslušnosti, ali je u prekarnih radnika ređa od prisilne.

Na periferiji našeg istraživanja procesa prekarizacije, bila su i pitanja o razlozima poslušnosti prema gazdi, a za one ispitanike koji na prekarne uslove rada i života, abreaguju poslušnošću. Uglavnom su navođeni ovi razlozi poslušnosti prema gazdi: da se ne izgubi radno mesto ili da se “dobije” bolje radno mesto, da se ne pogorša radni ugovor ili da se “dobije” stalno zaposlenje, da se ne smanji plata ili da se dobije veća. Vidimo da autoritet gazde potiče iz činjenice da on može da nagradi i može da kazni – i mnogma je to dovoljan razlog za poslušnost! Naravno, podrazumeva se da je radniku stalo da bude nagrađen i da ne bude kažnjen.

Jedna svetogorska izreka kaže da je “poslušanje – život, a neposlušanje – smrt.” Doduše, ne znam koliko ovaj nauk može da pomogne onoj trojici od pet naših ispitanika koji izjavljuju da su prinuđeni da slušaju šefove i gazde i onda kada ovi nisu u pravu. Tragično zvuče reči nekih ispitanika po kojima nema granica u poslušnosti prema gazdi. – “Spremna sam na sve, jer drugog rešenja nema!”

Evolucija prekarnih radnika u daždevnjake (15)

“Kao i u doba opadanja feudalizma pre 500 godina, smenu kapitalizma postkapitalizmom ubrzaće spoljni udari, a oblikovaće je pojava nove vrste ljudskog bića. Taj proces je već u toku.”

(Paul Mason, The Guardian, 17.7.2015. – Peščanik.net, 29.7.2015.)

Salamander (daždvenjak) je životinja koja regeneriše delove tela, pa čak i neke složenije strukture organizma. Kada aksolotl (meksički daždvenjak) izgubi nogu, izraste mu nova.

Tu vrstu daždvenjačke sposobnosti i vegetabilnosti, kapitalisti očekuju i zahtevaju od radnika. To je kapitalistički “američki san”, radnici – daždvenjaci! Prekarni radnici su samo međufaza u toj evoluciji radnika u daždvenjake.

Konkurentska grupa neokapitalista zalaže se za evoluciju radnika u hobotnice. Navode neke prednosti u odnosu na daždvenjake: veliki broj ruku, menjanje farbe radi prilagodjavanja sredini, tri srca...

Sve u svemu **prekarni radnici mogu da biraju svoju budućnost: ili daždvenjaci ili hobotnice.** Priznajem da sam ovu istraživačku metaforu o radnicima-daždvenjacima preuzeo od Karela Čapeka (roman *Rat ljudi i daždvenjaka*). Mene je ovoj ideji u startu privukao onaj zapisnik stručne komisije objavljen u *The National Science*, a u njemu naročito ove daždvenjačke odlike: “Andrias Šeuzeri, daždvenjak koji se čuva u londonskom Zoološkom vrtu, ume da govori, mada pomalo kreketavo; raspolaže otprilike sa četiri stotine reči; govori samo ono što je čuo ili čitao; o samostalnom mišljenju se kod njega, naravno, ne može govoriti. /.../ Taj isti daždvenjak ume da čita, ali samo večernje listove.” (Čapek, str. 65).

[Da kažem onima koje mrzi da čitaju Čapeka, kako izgleda *tužni kraj* ovog dela genijanog Čeha: čovečanstvo propada u sukobu sa opamećenim daždvenjacima!]

Inače, na tragu K. Čapeka je svakako Darko Suvin (videti zadnji broj *Novog plamena*): “Protivno svakoj ljudskoj, pa čak i biološkoj, trajnosti, kapitalizam niječe svako vrijeme, povijest i tradicije koje ne stvaraju ‘profit sada’, stremeći tako uništenju mnogih vrsta, možda i mudroga čovjeka – *homo sapiensa*, a čovječnosti i mudrosti svakako.”

Nema sumnje da se u reakciji na prekarizaciju jedni ugledaju na daždvenjake, drugi na hobotnice, ali tu postoji još jedan tip abreagovanja koji posebno iritira neokapitaliste. Naime, neki prekarizovani radnici reaguju kameleonski. Poznato je, naime, da kameleon menja farbu prema okolini, prilagođava se i preživljava! – No, valja reći da su radnici-foliranti direktan proizvod neokapitalizma. A možda će mu i doakati. Na primer. Ako se upajtaše sa mangupima iz neokapitalističkih redova!

Da li je moguće da se čovek-radnik prilagodi uslovima prekarnog rada i života a da se ne promeni samo njegovo biće? Da li je moguće raditi bez plate, raditi a da ne znaš kada ćeš biti plaćen, raditi za male pare nedovoljne za život, raditi bez osnovnih prava (zdravstveno, socijalno), raditi izvan stalnog radnog odnosa (povremeno, privremeno, honorarno), raditi posao ispod nivoa

formalne osposobljenosti, raditi posao za koji se nisi školovao, raditi posao izvan sredine u kojoj si socijalno umrežen i stambeno obezbeđen, raditi posao koji prevazilazi tvoje kapacitete, raditi duže (prekovremeni rad, rad vikendom, praznicima... često bez nadoknade), raditi kraće, raditi po pozivu, raditi u lošim (često neljudskim) uslovima, raditi bolestan (a radiš jer se plašiš da ćete gazda otpustiti ako odeš na bolovanje), raditi pod šikanom (tzv. mobing), raditi u stalnom strahu od ovoga i od onoga, raditi bez mogućnosti da se utiče na bilo šta pa i bez mogućnosti da se kaže mišljenje, raditi posao koji ne voliš, raditi u firmi u kojoj je zabranjeno sindikalno organizovanje, raditi u firmi u kojoj moraš da pitaš šefa da bi otišao u WC...

Da li je moguće da svaki čovek-radnik u odnosu na sve druge, budu stručniji, veštiji, pametniji, brži, fleksibilniji, jači, lepši, genijalniji, produktivniji, višlji, profesionalniji, iskusniji, inovativniji, komunikativniji, poslušniji; da se stalno smeši, da trepće okicama; da bude timski igrač, da bude veća ulizica od najvećih ulizica, da uči dok je živ a i posle, da se poturi tamo gde niko neće, da ne idi u WC za vreme rada, da radi ono što niko drugi ne bi prihvatio, da radi u uslovima koji su opasni po zdravlje, da radi za nadnicu od koje je teško preživeti, da podmeće glavu tamo gde drugi neće ni nogu, da bude zadovoljan iako za to nema razloga... Ukratko, **treba umreti za gazdu** (kao što mi reče jedan radnik-komentator reagujući na ovih nekoliko ranije objavljenih redaka).

Adaptacija na zahteve gazde je po pravilu kancerogena, „mož da preostaneš a mož da ne“. Nikad se ne zna. Prekarni radnici se prema gazdi odnose kao prema bogu. Jedni „čekaju da im zapadne dobro“, a drugi se trude da im se to desi. Najgore je to što ti ništa ne garantuje da će ti se dobro desiti i onda kada uradiš sve što od tebe traže i onako kako se traži.

Ideolozi neokapitalizma tvrde da je poenta adaptacije na prekarne uslove rada u učenju – zato oni i razvijaju tezu druga Lenjina: **Učiti, učiti i samo učiti**. Tako prema nalazima našeg istraživanja, dve petine zaposlenih novinara je u poslednjih godinu dana bilo uključeno u formalno ili neformalno obrazovanje, a još četvrtina je želela ali iz raznih razloga nije imala priliku. Polovina nezaposlenih novinara je takođe bila uključena u pomenuto obrazovanje a još 11 posto je želelo ali nije imalo priliku. Pritom, gotovo polovina zaposlenih novinara smatra da njihova stručnost odgovara zahtevima radnog mesta, nepuna četvrtina misli da je stručnija nego što treba, a druga četvrtina smatra da treba da uči – doživotno. Kao što je to davno utvrđeno: **“Mogućnost oslobađanja je često bila motivacija robovima da budu ambiciozni, radišni i lojalni.”** (Mesihović, Orbis Romanvs, str. 482)

Imaju li prekarni radnici razloga za protest (16)

„Ono što ne valja u društvu u kojem živimo jeste to što je ono prestalo da se dovodi u pitanje“ – **Kornelius Kastoriadis**

Ima li u Srbiji protesta, otpora, bune prekarnih radnika. Nema, osim povremeno, pojedinačno, usamljeno, bez šire podrške... Ni onoliko i onako kao u suseda, kao u Bosni, Hrvatskoj...

Da li prekarni radnici imaju potrebu za protestom i bunom? Ima li razloga za otpor prekarizaciji i bunt protiv prekatizatora? Upravo su to dva prethodna pitanja. **Ima li potrebe i da li postoje razlozi za otpor i bunu?** Tek, potom sledi pitanje: **zašto nema protesta.** Znači, što bi rek'o Peščanik, ako nema, onda ništa!

Da li oni koji su u kandžama nevidljivog tržišta imaju razloga za protest, otpor, bunu? Da li im oštrina kandži mazohistički prija, da nisu možda neosetljivi, možda ne vide, možda ne osećaju, možda ne znaju šta će...Ili shvataju da tako mora da bude i da ne može drukčije jer kada bi bilo drukčije to bi bilo loše za one najbogatije a potom i za samu državu. Ima među nama onih koji shvataju da bi „onima“ bilo mnogo bolje, nama mora da bude mnogo loše, ali misle da to tako treba da bude, da je tako danas svugde na svetu, a tako od nas traži „Evropa“, „MMF“, „Trojka“ ili bog sam. Uostalom, važno je da ni komšiji nije bolje i da je loše svima oko mene i svima koje znam... Možda je to ipak božja volja.

U našem istraživanju prekarizacije medijskih radnika i radnika bez zanimanja (radnici bez kvalifikacije, „fizikalci“) našli smo da je svega pet posto zaposlenih novinara nezadovoljna svojim životom, a da je među zaposlenim fizikalcima nezadovoljnih tri puta više – 15 posto. Nezaposleni su nezadovoljniji životom – 20 posto novinara i 31 posto fizičkih radnika. Nema smisla računati prosek ne/zadovoljstva za ove dve po mnogo čemu različite kategorije radnika. Ipak da kažem, **u proseku je životom nezadovoljan svaki peti bilo zaposlen bilo nezaposlen novinar i svaki peti bilo zaposlen bilo nezaposlen fizikalac.** Usput da kažem, da je nezadovoljstvo poslom (zaposlenih radnika) nešto malo veće nego nezadovoljstvo životom – kod novinara je to 7 prema 5 posto, a kod fizikalaca 19 prema 15 posto.

Fenomen razloga za protest (otpor, bunu) u našem istraživanju smo više indicirali preko pitanja o mogućnostima da čovek kontroliše svoj život, nego preko pitanja o nezadovoljstvu životom i ne/zadovoljstvu poslom (iako su odgovori na sva ta pitanja u veoma visokoj korelaciji). Pitanje o mogućnosti kontrole sopstvenog života jednom je postavljeno uopšte (slaganje ili neslaganje sa tvrdnjom „Ono što mi se desava u životu je izvan moje kontrole”), a drugi put je vezano za radni status – da li je ne/mogućnost kontrole života posledica vašeg radnog statusa, ili pak nije. Našli smo u slučaju novinara na visoko poklapanje; 15 posto novinara kaže da je izvan njihove kontrole ono što im se dešava u životu, a 12 posto nemogućnost kontrole vezuje za aktuelni radni status. Kod nezaposlenih novinara oba postotka su veća – 22 prema 20. Kod fizikalaca je nemogućnost kontrole sopstvenog života duplo veća – kod zaposlenih 36 posto, a kod nezaposlenih 40 posto, pri tom tek polovina ovih ispitanika koji vode od drugih kontrolisani život, vezuje “kontrolore” za radni status. **U proseku je nemogućnost kontrole nad životom karakteristična za svakog šestog novinara (17 posto) bilo da je zaposlen bilo da je nezaposlen i za čak 40 posto bilo zaposlenih bilo nezaposlenih fizikalaca.** Daj bože da je onaj ostatak do sto, tj. 87 posto novinara kao reprezenta najobrazovanijih radnika Srbije, i 60 posto fizikalaca, kao reprezenta radnika bez škole i bez zanimanja, daj bože da su oni **punoletni** i da imaju kontrolu nad svojim životima!

Mogu se ovim nalazima dodati podaci o ukupnom broju nezaposlenih radnika (realna brojka – milion ljudi), broju zaposlenih radnika koji sa svojom često neredovnom platom jedva preživljavaju, broju penzionisanih radnika koji „dodaju“ svojoj odrasloj deci (tj. zaposlenim i nezaposlenim radnicima) da bi preživeli ili ih potpuno izdržavaju... Itd. No, pretpostavimo da se broj onih koji imaju razloga za protest (otpor, bunu) kreće između 17 posto koliko ima među medijskim radnicima i 40 posto koliko ih ima među fizikalcima. Pretpostavimo i da su svi ostali građanski punoletni, da mogu da kontrolišu svoj život i da nemaju razloga za protest. Predpostavljam i da je tačna procena našeg istraživačkog tima koja govori o širenju procesa prekarizacije rada i života. Procena kaže: prekarizacijom je zahvaćena četvrtina zaposlenih, nezaposlenih i penzionisanih radnika. Njihov život je u većoj ili nešto manjoj meri nesiguran a budućnost im je neizvesna. Oni životare i zasada preživljavaju.

Poenta pominjanih brojki u kontekstu naše analize nije u njihovoj veličini već u njihovoj vertikalnoj i horizontalnoj distribuciji, u izrazitoj dislokaciji. Ta dislokacija je istovremeno i dislokacija razloga za protest (bunu, otpor), sve je to nalik na boje leopardovog krzna. Kad tome dodamo dugotrajnu nasilnu atomizaciju svega i svačega, prevladujuću asocijalnu individualizaciju i atomizaciju (bez snage za barem molekularno združivanje), onda dobijamo ebergetski status protesta, otpora, štrajkova, buna...

Opsednuti smo promenom sopstvenog položaja: moja plata je mala neredovna. Ja sam nezadovoljan. Ja tražim načine da dođem do veće plate. Ja se angažujem da bi povećao moju platu... S druge strane nalazimo distancu prema stavovima: Naše plate su male i neredovne. Mi smo time nezadovoljni. Mi tražimo načine da dođemo do veće plate. Mi se angažujemo radi povećanja naših plata...

Nemoć da se nadiđe individualno stanje stvari, žablji ugao pojedinačne perspektive, sopstveni egoizam – sve su to mere našeg nezadovoljstva i mere naših života nad kojima sve brže i sve više gubimo kontrolu

Prekarni radnici pod kandžama nevidljivog tržišta (17)

„Sistem će biti primoran da koristi sve moguće mere za kontrolu ljudskog ponašanja /.../ menjanjem ljudskih bića, bilo psihološkim bilo biološkim metodama, ili obema metodama zajedno. U budućnosti, društveni sistemi neće biti prilagođeni potrebama ljudskih bića. Naprotiv, ljudska će bića biti prilagođena potrebama sistema.“ – **Teodor Kačinjski**

U fokusu egzistencijalne strategije neokapitalizma je kontinuirano dijabolizovanje svake zajednice i kontinuirana divinizacija asocijalnog individualizma, radi uspostavljanja sistema dobrovoljnog ropstva prekarnih radnika.

Razbijati, rasturati, sprečavti, onemogućavati svaku zajednicu (kolektiv, grupu, organizaciju) koja nastaju na bazi rada i oko rada kao temeljnog oblika ljudske egzistencije. Na drugoj strani, inicirati, podsticati, pomagati, razvijati, jačati sve oblike umišljenih i zamišljenih zajednica, a pre svega nacije. Egoizam na nivou rada (kao apsolutna konkurencija prema svima i prema svemu), a solidarnost na nivou nacije (kao nacionalizam). Individualizovati, pojediniti, desocijalizovati, atomizovati sve u radu i oko rada kao temeljnog oblika ljudske egzistencije. Na drugoj strani, socijalizovati, kolektivizovati i organizovati sve što jeste i može da bude umišljena i zamišljena zajednica, a pre svega nacija i drugi periferni kolektiviteti. – Krajem osamdesetih i početkom

devedesetih socioklasni bunt u Srbiji kompenzovan je i preduhitren nacionalističkom mobilizacijom. Zaista su onda radnici došli na onaj miting ispred Skupštine kao radnici, a razišli se kao Srbi.

Ovo je paradigma svekolike ideološke prakse savremenog neoliberalizma, ordoliberalizma, neoetatizma, neokapitalizma. Delegitimizovati pa i delegalizovati sve što nije egoizam u radu i oko rada, a na drugoj strani legitimizovati, legalizovati i obogotvoriti sve što nastaje oko nacije i u slavu nacije. Ako se baš ne može onemogućiti sve što je u vezi sa radom, onda svaki aktivizam i „aktivizam“ treba skrenuti na periferiju, na sporedno, na sve ono što je udaljeno od rada kao temeljnog oblika ljudske egzistencije. Mejnstrim neokapitalističke ideologije oličene u dominantnoj društvenoj nauci i medijskim glasnogovornicima, ogleda se u nameri da se spreče radnici da misle o sebi i svom položaju i da se onesposobe za bilo koju mogućnost otpora sistemu koji proizvodi prekarnost rada i života. Nezadovoljstvo radnika u sferi rada i odnosa rada i kapitala, transponovati u nezadovoljstvo nečim drugim, izmišljenim ili sporednim, svejedno je. Razloge za protest neutralisati strahom od posledica protesta, a aktivnosti na promeni radnih odnosa prevesti u nadu da će se stvari same od sebe promeniti ili da će nam dragi vođa ostvariti sve naše želje!

Ova ključna strategija neokapitalizma u sprečavanju i pacifikaciju radničkog protesta, potpomognuta je nekolikim radnicima svojstvenih slabosti. Reč je pre svih, o modelu radničke percepcije razloga za protest poznatog kao **sindrom kuvane žabe** i modelu radničke demotivacije za protest poznatog kao **koncept relativne deprivacije**.

Prekarizovani radnici po receptu za kuvanje živih žaba

Oni koji su probali tvrde da ako žabu bacite u vrelu vodu, ona će iskočiti. Isti tvrde da ako žabu stavite u vodu koja ima temperaturu njenih prirodnih staništa, i postepeno zagrevate, ona će se brčkati i postepeno navikavati na vrelinu. Sve do određenog stepena kada više neće biti sposobna da iskoči. I biva kuvana.

Stručni ljudi kažu da je **sindrom kuvane žabe** izraz koji se koristi za situaciju kada neka osoba živi u objektivno neprihvatljivim uslovima, ali ona to slabo primećuje zato što je u tu situaciju

dospela postepeno, i što je imala vremena da se navikava na sve gore uslove. Radnici Srbije se već godinama navikavaju na sve gore i gore. Aspiracije su sve niže i niže jedino im se nada širi i raste.

Inače, iz žabologije su poznate još dve žablje metafore. Jednu je voleo da ponavlja Zoran Đinđić (a i „sledbenici“, Dačić i Vučić): „Ako već moraš progutati živu žabu, ne gledaj je dugo. Ako moraš progutati više živih žaba, progutaj prvo najveću“. Druga se odnosi na verovanje u onu bajku u kojoj deva ljubi žabca a ovaj se pretvara u princa što je nekad i bio dok ga zla vila nije pretvorila u žabca. Ako verujemo u ovu tranziciju na liniji princ-žabac-princ, a zašto prekarni radnici ne bi verovali u kapitalizam u kojem će nam biti ko nekad u socijalizmu. Ima li deve koja će da poljubi prekarnog radnika pa da se ovaj vrati u ono nekdašnje stanje ropskog socijalizma!

Zaulareni prekarni radnici

Krajnje siromaštvo i apsolutna deprivacija nisu dobar materijal za otpor i pobunu prekarnih radnika. Neće biti da će se podići oni koji nemaju šta da izgube osim svojih okova. Bune se oni kojima je još preostalo, oni koji su počeli da gube, pogotovo oni koji su odjednom izloženi velikom gubitku, oni koji nisu stigli da se prilagode kontinuiranom siromašenju. Manje se bune socijalno isključene osobe, a više oni čije je isključivanje započelo. Bune se oni kojima se zakida (relativna deprivacija), a ne oni koji su „ukinuti“ (apsolutna deprivacija). Socijalno zaostale osobe nisu dobar materijal za bunu. Bune se oni koji su relativno deprivirani, a ne oni koji su apsolutno deprivirani. Pisali su o tome Gur, Berkovic, Klandermans... Naravno, zakidanje i lišavanje se ne odnosi samo na materijalna dobra; relativna deprivacija ima i naglašenu socijalnu komponentu

Relativno deprivirani radnici se mere sa drugima koji su u istom položaju kao i oni sami. Njihovi pogledi na idu na gore (gde su oni koji imaju više), već vodoravno prema onima kojima je isto kao i njima i na dole ka onima kojima je gore mego njima („u istom smo košu“, „ima onih kojima je gore nego meni“).

Vidljive kandže u kojima nas drže vlasnici tržišta su tek senke nevidljive ruke tržišta. Pod kandžama sve izgleda drukčije. Jedni se vide u lavirintu, drugi se vide u sobi sa krivim ogledalima, a tek poneko nazire svetlo na kraju tunela!

Šta kažu prekarni radnici o otporu prekarizatorima (18)

Kornelijus Kastoriadis skreće pažnju na činjenicu da su sve pobune robova bile motivisane željom da se postane robovlasnik ili eventualno željom za povratkom u zavičaj. A sve je to bilo daleko od ideje da se ukine robovlasnički sistem i zameni nekim boljim! Ništa drukčije nije ni sa prekarnim radnicima. Za većinu prekarizovanih, privatna svojina je svetinja, iako će za samu tranzicionu privatizaciju u znatnom broju reći da je to – pljačka. Cilj prekarizovanih radnika je da izađu iz stanje prekarizovanosti, a ne da menjaju sistem koji proizvodi prekarizaciju.

Da li je moguć otpor prema prekarizaciji i borba protiv nje u okvirima neokapitalističkog sistema koji i proizvodi tu prekarizaciju? Hteli ne hteli, otpor i borba protiv prekarizacije je borba protiv neokapitalističkog sistema. Ko shvati, shvatio je, a ostali će tražiti padobran kada je pad već počeo. Da li je moguća borba protiv sistema koji generiše prekarizaciju, a da se sam taj sistem ne menja? Nije moguće. Da li možemo da se samozavaravamo borbom, možemo. Uostalom, sindikati to već čine!

Učešće u protestima

Ono što se inače zna, potvrdilo je i ovo ustraživanje – u protestima u Srbiji učestvuje malo ljudi. Pet posto naših ispitanika tvrdi je da je učestvovalo u protestima “kad god je imalo priliku”. To je prosek između radnika koji su završili neki fakultet i radnika koji su završili samo osnovnu školu. Pojedinačno gledano, manje od ostalih u protestima su učestvovali nezaposleni fizički radnici (dva posto), a učešće ostalih kreće se od 4-6 posto.

“Mi bi kad bi...”

“Mi bi kad bi...” ili pod kojim uslovima bi radnici učestvovali u štrajkovima ili u raznim vrstama protesta? Pitanje je važno čak iako je u pravu onaj sindikalni aktivista koji pre neki dan izjavi: Pre bih poslodavce pokrenuo u štrajk, nego moje radnike!

Bert Klandermans je svojevremeno u istraživanjima holandskih radnika našao da četiri petine radnika slabo podržava štrajkove jer procenjuje da će podrška štrajku biti niska i da štrajk neće uspeti. Shodno socijalnoj psihologiji protesta o kojoj je ovaj autor dosta pisao, od naših ispitanika smo tražili da odgovore na tri pitanja. Konkretno, tražili smo od ispitanika da nam kažu da li su tačna ili netačna sledeća tri stava: “Ako većina učestvuje u nekom protestu, ja bih im se pridružio”, “Išao bih u neki protest samo ako sam siguran da bismo uspeali” i “Za mene nema ni jedne stvari zbog koje bih išao na neki protest”.

Gotovo tri četvrtine naših radnika (72 posto) se ne bi pridružili protestu čak i kad bi većina radnika protestovala (doslovno, 42 posto ni u kom slučaju a 30 posto je neodlučno). Nešto više od četvrtine radnika (28 posto) izjavljuje da bi učestvovalo u protestu “ako većina učestvuje”. Inače, fizički radnici su spremniji na protest (ako većina protestuje), nego medijski radnici (jedna trećina prema jednoj četvrtini). Zanimljivo je da su nezaposleni novinari nešto spremniji na protest, nego zaposleni (28 prema 23 posto), dok je kod fizičkih radnika obrnuto, spremniji su na protest zaposleni (36 posto), nego nezaposleni (28 posto).

Više od dve trećine naših radnika (70 posto) se ne bi pridružili protestu čak i kad bi bili sigurni da će protest uspeti (doslovno, 41 posto ni u kom slučaju a 29 posto je neodlučno).

Bilo da u protestu učestvuje većina radnika, bilo da su sigurni da će protest uspeti, 70-72 posto radnika ne bi učestvovalo u protestu. Mora da priznam da su me ovakvi nalazi prilično iznenadili iako je naša protestna realnost sasvim u skladu sa navedenim nalazima. U ovom kontekstu je opravdano postavljanje našeg trećeg pitanja: Da li postoji neka stvar zbog koje bi radnici protestovali. Za svakog šestog ispitanika ne postoji ništa zbog čega bi oni protestovali. – Ostaje pitanje, što je dovoljan razlog za protest, ako to nije nešto što je siguran rezultat protesta ili činjenica da u njemu učestvuje većina radnika.

Nemoć da se menjaju stvari u životu

“Ma koliko se čovek trudio u životu on, u stvari, ne može ništa da promeni” je mišljenje petine novinara i polovine fizičkih radnika (preciznije, onih radnika koji su bez zanimanja, bez kvalifikacija i bez škole veće od osnovne). Tako misli i 28 posto zaposlenih i 39 posto nezaposlenih bilo novinara bilo fizičkih radnika. Ili, najkonkrentije, tako misli 18 posto

zaposlenih novinara i 28 posto nezaposlenih novinara, a na drugoj strani 45 posto zaposlenih i čak 60 posto nezaposlenih fizičkih radnika.

Nemoć da se menjaju stvari u društvu

Čak polovina novinara (49 posto) i dve trećine fizičkih radnika (68 posto) misle da obični ljudi malo šta mogu da učine da bi promenili stvari u društvu. Razlika između zaposlenih i nezaposlenih nije statistički značajna – natpolovičan broj jednih i drugih smatra da je tzv. obični čovek nemoćan da menja stvari u društvu. Kada posmatramo pojedinačno četiri grupe ispitanika, vidimo da nema razlike između zaposlenih i nezaposlenih novinara, ali da nije zanemarljiva razlika između zaposlenih i nezaposlenih fizičkih radnika, dok 65 posto zaposlenih iskazuje nemoć, dotle je postotak kod nezaposlenih fizičkih radnika veći – 74 posto.

Prekarni radnici su politički i protestno impotentni

Radnici, a pogotovo prekarni radnici u veoma malom broju učestvuju u raznim oblicima protesta. Čak i kad postoji garancija o učešću većine i sigurnom rezultatu protesta i tada većina radnika nije sklona protestnom ponašanju. Prekarni radnici su nemoćni da menjaju stvari u društvu, a i nemoćni su da menjaju stvari u sopstvenom životu. No i pored toga, našli smo u našem istraživanju da samo 16 posto ispitanika odbacuje svaku mogućnost protesta. U čemu je onda „kvaka“? Da li u nerazvijenom grupnom i/ili klasnom identitetu, u slabo razvijenom osećanju solidarnosti ili u odsustvu „organizovane inicijative“ i bilo kojeg pokretača protesta u kojeg radnici imaju poverenja? Ili je politička impotencija radnička sudbina?

„A di su nasi sindikati“ (19)

“(O)slobođenje radničke klase mora izvojevati sama radnička klasa”;

“(E)konomska potčinjenost radnika ... leži u osnovi ropstva u svim

njegovim oblicima – u društvenoj bedi, duhovnoj zakržljivosti i političkoj zavisnosti”. – **Marks**, 1871, iz uvoda u statut I Internacionale

Zaista, „A di su naši sindikati?“. Ako ih vidimo, pitamo se: „A šta rade?“ i još – „A di su im rezultati?“.

Ima sindikata, naravno da ih ima, ali rezultata baš i nema! Počev od broja članova, pa do uspešno organizovanih protesta protiv sve šire i sve jače uzurpacije radničkih prava i sve veće prekarizacije rada i života radnika. Neuspeh protesta protiv usvajanja po radnike naopakog zakona o radu bila je njihova „kosovska bitka“. I šta sad. Radnici se vade na sindikalne lidere i vođstva, a ovi pak na radnike i njihov kukavičluk.

* * *

Imamo sveže podatke o odnosu radnika prema sindikatima, iz našeg letošnjeg istraživanja prekarnosti na uzorku od blizu 1800 ispitanika. Podaci se odnose na medijske radnike (uglavnom novinare) i radnike „bez zanimanja“ (tj. bez škole veće od osnovne i bez bilo kakvih kvalifikacija).

U članstvu sindikata je 15% od ukupnog broja novinara (po sopstvenoj oceni, aktivno – 8 posto). Stopa sindikalizovanosti fizičkih radnika je nešto veća (18 posto) ali je aktivitet manji (5 posto). Ako prepostavimo da medijski radnici kao grupa radnika koji imaju najviši nivo obrazovanja i fizički radnici kao grupa radnika sa najmanjim obrazovanjem mogu da reprezentuju celokupšno radništvo, tj. da njihovi proseci odgovaraju opštem proseku, onda možemo da kažemo: **u članstvu sindikata nalazi se nešto manje od četvrtine zaposlenih radnika** (23 posto).

Poverenje u sindikate nema 54 posto medijskih radnika, 38 je neodlučno ili ne zna da odgovori, dok svega 8 posto izjavljuje da ima poverenja. Fizički radnici imaju više poverenja u sindikate (18 posto), broj neodlučnih je isti kao u slučaju novinara, a postotak onih koji nemaju poverenje iznosi 43 posto. **U proseku poverenje u sindikate ima 11 posto radnika, dok nepoverenje karakteriše tačno polovinu radnika** (ostali su neodlučni).

Novinare smo pitali i o nivou zadovoljstvu radom medijskih sindikata. Pokazalo se da su novinari nezadovoljni svojim sindikatima. **U proseku zaposlenih i nezaposlenih novinara, nalazimo 45 posto nezadovoljnih, 48 posto neodlučnih i svega 7 posto zadovoljnih radom sindikata.** Ako

sa 1 označimo najveće nezadovoljstvo, a sa pet najveće zadovoljstvo, prosečna ocena koju novinari daju svojim sindikatima iznosi 2,39 – reklo bi se „jaka dvojka“.

Meni je najfrapantniji bio podatak da je čak 42 posto zaposlenih novinara odgovorilo da ne zna da li njihov poslodavac poštuje ili ne poštuje pravo na sindikalno organizovanje! Toliko o njihovom odnosu prema sindikatu i njihovoj sklonosti ka „samoorganizovanju“.

* * *

Pa dobro, „A di su naši sindikati?“. Dva banalna odgovora u stvari nisu odgovori već pre ukazivanje na kontekst svakog aktivizma i svakog samoorganizovanja. Koji su to dominantni banalni odgovori? „Tako je i u svetu!“. Jeste, ali to što je tako i drugde ne doprinosi odgovoru na pitanje zašto je tako kod nas, a uostalom ni odgovoru na pitanje: zašto je tako u svetu. Drugi odgovor se takođe odnosi na kontekst. Kaže se, „pa tako stoje stvari i sa drugim političkim i društvenim organizacijama u nas. Zar je nešto bolje kada su u pitanju političke partije ili organizacije civilnog društva?“ Pa gotovo da je tako, nije ni tamo bolje ili barem nije značajnije bolje. No, to takodje nije odgovor na pitanje: A di su naši sindikati.

Kada članovima sindikata (i političkih partija) uputimo prosto pitanje: „Šta tražite u sindikatu (partiji), zašto ste se učlanili?“, dobijamo odgovore relevantne za sagledavanje odnosa članova sindikata i same sindikalne organizacije. Odgovori se kod poštenih ispitanika vrte oko neke sitne ili krupnije koristi, oko nekog individualnog interesa. Članovi sindikata obično navode: mogućnost novčane pozajmice ili nepovratne pomoći („kasa uzajmane pomoći“), olakšice pri kupovini nekih stvari i usluga. Tu je i jedan broj radnika koji se nadaju nekoj zaštiti u slučaju povrede njihovih prava. (Članovi partija kao razlog učlanjenja, a učlanjuje se uglavnom u partije na vlasti, navode bitno povećanje mogućnosti zaposlenja i karijere, odnosno priključenje političkoj mreži koja povećava mogućnost raznih benefita.) Poenta je u ovim motivacijama da dominira lični, individualni interes. Na periferiji su neki vrednosni i ideološki razlozi. O tome je svojevremeno (1965) u Logici kolektivne akcije pisao Mansur Olson. Nema tu niti grupnog identiteta, niti grupnog interesa. S druge strane, evidentno je svi članovi date statističke grupe imaju taj interes za povećanje plate; no da li je on zajednički. Olson kaže da se grupe ne ponašaju u skladu sa svojim zajedničkim interesima. Realistično gledano interesi su zajednički samo u statističkom smislu, a od statistike do sociologije ima prilično da se pešači. Tu onda nastupa logika onog čuvenog razlikovanja „klase o sebi“ i „klase za sebe“. Dakle, **šta treba učiniti da bi interesi grupe zaista postali zajednički i ko treba da pokrene i nosi tu aktivnost na**

stvaranju zajedništva i jedinstva oko zajedničkih interesa. Uključiv i dokazivanje da je individualna akcija neracionalna naspram grupne. Pa to je posao sindikata. Da li to sindikati rade? Ne rade ili rade na nivou firme, eventualno grane i to ponekad. Sve u svemu sindikati ne rade svoj glavni posao. Pa ako ne rade, zašto se ipak jedan broj radnika učlanjuje u sindikate ili zašto ne izlazi iz sindikata? Čini se da nema sumnje da najveći broj članova sindikata. Partija i drugih ovako ili onako sličnih organizacija, članstvo u sindikatima (u partijama, u nevladinim organizacijama) shvataju kao određeni politički i/ili socijalni kapital. U podtekstu dominira logika interesa, kao i kod drugih tipova kapitala – manji ili veći profit. (Čujemo i mlade ljude kako govore o kapitalizaciji članstva u određenoj političkoj stranci!)

Verovatno je u prirodi kapitala – profit, li da li je profit u prirodi politike? Ali, pre toga treba da „priznamo“ da je sindikalna aktivnost politička aktivnost. A sve dotle imamo sliku naših sindikata kako se dave u „lošoj beskonačnosti“ sindikalnog reformizma. Sindikalni lideri mogu da se teše time što nisu usamljeni u svom neuspehu. S njima, ruku pod ruku, su i lideri svih opozicionih i „vladajućih“ partija (u stvari, svih partija, osim jedne), svih lidera organizacija civilnog društva, svih kreatora javnog mnjenja... Možda, doduše, ima izuzetaka – na desnici!

Prekarizovani radnici u divljem protestu (20)

„Prekid ćutanja, progovaranje, glasnost ćutljivih dolazi kao epidemija, tako se širi.

A onda socijalni karantini postaju premali... Suspregnuto nezadovoljstvo se

gomila, a svako okupljanje prekarizovanih nezadovoljnika dobija na snazi,

pretvara se u energiju... I počinje erupcija socijalnog nezadovoljstva...“ – **Ivan Krastev**

Mnogo toga u savremenim društvenim teorijama zasnovano je na pretpostavci o ljudskoj racionalnosti (racionalni radnik, racionalni birač, a vlasnici kapitala su po definiciji racionalni). Racionalni radnici se organizuju u efikasne sindikate, racionalni kapitalisti podržavaju sindikalno organizovanje, racionalni radnici i racionalni kapitalisti podržavaju socijalni dijalog... radnici

neke „dručkije racionalnosti“ se svemu ovome suprotstavljaju, isto kao i kapitalisti neke druge racionalnosti. Radnik dručkije racionalnosti protestno reaguju samo na ono što njega lično pogađa i samo onda kada je problem izuzetno veliki i samo onda kada proceni da su troškovi manji od rezultata. Kapitalisti drugačije racionalnosti saraduju sa radnicima dručkije racionalnosti i zajedno rade protiv radničke solidarnosti, suprotstavljajući joj asocijalni individualizam, kokurenciju, Hobsov sveopšti rat („Čovek je čoveku vuk“)...

Da li možemo navesti neki primer radničke solidarnosti u okvirima radništva, ili tek solidarnost radnika jedne firme sa radnicima druge firme? Teško je priseliti se nečega što liči na unutarradničku solidarnost. A tek klasna solidarnost? Bez solidarnosti nema organizovanog radničkog otpora, nema ni sindikata. Radikalni individualizam štedro razvijan od strane neokapitalističkih plaćenika, uništio je ne samo klasnu već i svaku grupnu solidarnost. Ipak, red je pomenuti povremenu gransku sindikalnu solidarnost, bljeske solidarnosti prosvetara, na primer. Ali, to ne znači mnogo spram kontinuiranog uništavanja čak i pretpostavki za radničku solidarnost. To svestrano uništavanje solidarnosti usmeravaju vladari ovog sveta koje bi proizvod te solidarnosti – organizovani radnički otpor – mogao da zaustavi i stane na put njihovom alavom profiterstvu.

Šta se dešava kada nema unutar radničke solidarnosti, kada nema radničkog organizovanja, kada nema „radničke svesti“ ma šta to bilo? Onda se na vidiku ukazuje kao jedina šansa, divlji protest, ulični neredi, nekontrolisana masovna ponašanja. I ako se ne začne neko organizovanje i ako se ne pojavi neko kakvo-takvo vođstvo, kao što se pojavilo po istočnoj Evropi 1989, kod nas 2000, u „arapskim“ i sličnim „prolećima“, na ulicama Atine nedavno – šanse da masovni divlji protesti proteknu „baršunasto“, ravne su nuli. Taj nulti ishod biva verovatniji ako u divljem protestu dominiraju prekarni radnici inače neskloni organizovanju i vođenju.

* * *

Pre neku godinu Džordž Soros je u intervjuu „Njusviku“ prognozirao da Ameriku uskoro očekuje klasna borba na ulicama. Imanuel Volerstin daje sličnu prognozu uličnog konflikta. Ivan Krastev ukazuje na povezanost suspregnutog nezadovoljstva i erupcije socijalnog nezadovoljstva. „Ako se vlasti ne suoče sa problemima, sa besom i pitanjima koje prekarijat postavlja, slede neredi“, kaže Gaj Stending, autor knjige „Prekarijat: nova opasna klasa“. I u nas se povremeno čuju

najave „vruće jeseni“ i drugih vrućih godišnjih doba. Naši ozbiljni istraživači tvrde da ovakav meteo-alarm nije na odmet.

Divlji štrajkovi su deca u odnosu na divlje proteste, ali su znakoviti i u malom sadrže sve osobnosti divljeg protesta: veliko nezadovoljstvo – nagomilani bes – spontana eksplozija neusmerenog spoja nezadovoljstva i besa – odsustvo organizacije a često i bilo kakvog vođstva – gotovo nikakve mogućnosti bilo kakve kontrole događaja – neizvestan ishod... Za ovu vrstu bunta nedavno je vrli sociolog, Đokica Jovanović, na portalu Peščanik, upotrebio plodnu metaforu – “Bunt u ekspres loncu” (u tekstu o niškim “bunama” povodom uzurpacije javne svojine – niška toplana, niška televizija). “Sve je pod poklopcem ekspres lonca sveprožimajućeg kapitala...”. Poenta je kod kapaciteta divljih protesta upravo u tom ekspres-loncu. Unutra ključa bes, nezadovoljstvo, ogorčenje. I dok ventil za snižavanje pritiska radi, lonac funkcioniše shodno zadatoj funkciji. Rukovaoc lonca kontroliše pritisak i povremeno otvara sigurnosni ventil. E da bi smanjio ogorčenje i bes. Ulogu tog ventila danas u Srbiji imaju dva fenomena: **nada da će se preživeti i da će biti bolje i poverenje u Vučića i njegove naprednjake**. Odušak je tu, a unutar lonca ključa. Buka iz lonca nikom ne smeta! Sve dok je oduška, eksplozije nema!

No, šta je sa onima koji su izvan ekspres-lonca?

U našem istraživanju prekarnosti među zaposlenim i nezaposlenim novinarima i zaposlenim i nezaposlenim fizičkim radnicima – **našli smo da svaki četvrti ispitanik misli kako i „Obični ljudi mogu nešto malo da učine na promeni stvari u društvu“**. Malo li je?

Jeste malo, utoliko što nezadovoljstvo jednog broja radnika nije dovoljan uslov za štrajk i otpor. Dugačak je put od nezadovoljstva do organizovanog otpora procesima prekarizacije. Trajnijeg radničkog otpora prekarizaciji nema bez organizacije i bez povezivanja sa drugim akterima u zemlji, ali i povezivanja i organizovanja u globalnijim okvirima. Pojedinačne radničke bune retko daju neki iole značajnije rezultate.

Reaktivnost je u aktualnom vremenu najuočljivija karakteristika radničkog otpora. Spontano, bez organizacije i po pravilu karatkotrajno. Kad im dogori do nokata. Buna je po pravilu iznuđena; bundžije su prinuđene na bunu jer ne vide drugo rešenje. Brzo se, međutim, uvidi da ni buna nije rešenje i da po pravilu pruža samo kratkotrajni odušak. Reaktivna akcija nije zamena za kontinuirani aktivizam.

Kvaka je u tome što je u samu prekarnost ugrađena izvesna pasivnost, bezvoljnost, učmalost, oklevanje, ravnodušnost, bespomoćnost, strah... Ove osobine, sistematski razvijane od strane

neokapitalističke ideologije, čine pojedinca neotpornim prema talasima prekarizacije i manje sposobnim za otpor proizvođačima prekarizacije.

No, i pored svega, Imanuel Volderstijn tvrdi: „(K)ada svetska ekonomija stagnira, a realna nezaposlenost značajno raste, to znači da se kolač smanjuje. Tada nastaje pitanje ko će poneti teret tog smanjivanja – unutar zemalja i između zemalja. Klasna borba postaje vidljiva i jača i, pre ili kasnije, vodi u otvoren konflikt na ulicama.”

Prekarni radnici su nevidljivi (21)

Dok se kapitalisti, uz pomoć svoje države, na sve strane zalažu za slobodu radnika da imaju pravo na eutanaziju, u Srbiji se o prekarizaciji radnika i rada manje-više ćuti. Ćuti inteligencija, akademska zajednica, mogući kreatori demokratske javnosti, ćute organizacije civilnog društva, ćute sindikati... Ćast nekih izuzecima. Opet su u Srbiji na delu ona tri poznata („srpski mudra“) majmuna: zatvorene uči, zatvorene oči, zalepljena usta (Ica, Miloica i Radoica).

U lancu kapitalističke ishrane na predatorskom vrhu su kapitalisti, radnicu su na dnu. Oni koji nisu kapitalisti a sebe ne vide kao radnike, hteli bi po svaku cenu da izbegnu dno i da uspostave održivu udaljenost prema vrhovnim predatorima. U toj „sredini“ muvaju se mnogi, od tzv. srednje klase, preko akademske zajednice, do uposlenika u tzv. kreativnoj industriji. No, vrag je odneo šalu, pa su „iskliznuća“ iz zlatne sredine u pravcu socijalnog dna sve brojnija i sve češća. Tako smo dobili novi tip prekarijata. Ovi prekarijanci su u šoku pod naletima onesiguravanja života i rada, ali još nisu pali na dno i ušli u stanje socijalne hibernacije, zombizacije i fatalističkog mirenja sa svim i svačim i sa svakom nevoljom. Još vide i nastoje da budu vidljivi. I glasni.

Medju najimpresivnijim manifestacijama kreativnog prekarijata je **EuroMayDay**. Počelo je u Milanu 2001. godine, a danas ovu majsku erupciju vidljivog prekarijata susrećemo po mnogim evropskim prestonicama.

* * *

Nevidljivost prekarnih radnika i svekolikih procesa prekarizacije rada i života podržana je od strane kapitalista i njihove države, a ćutke i od političkih partija, akademske zajednice, tzv. javnih intelektualaca, organizacija civilnog društva. Izvan ovog velikog kruga socijalno obnevidelih nalazimo tek poneku nevladinu organizaciju uglavnom leve orijentacije („manje levičarska grupe“) i poneki sindikat. Otvorene su za temu prekarnosti jedna ili dve novine, nekoliko portala, za pojedinačne slućajeve još nekoliko novina.

Proizvodjaćima nevidljivosti je lako kada posla imaju sa onima koji hoće da budu nevidljivi. Nešto je drukćije sa nevidljivima koji su odlučili da budu vidljivi, i oni i razlozi i uzročnici njihove nesreće. Evo, ovih dana udruženje „Opcija pet“ iz Kragujevca pokrenulo je inicijativu za izmene i dopune Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju. Oni skupljaju potpise za pokretanje inicijative u Narodnoj skupštini za promene onih odredbi zakona koji ih pogađaju. Njima su se pridružili i radnici pogodjeni istim problemom u Kraljevu, Kruševcu, Trsteniku, Novom Sadu... Skupljeno je nekoliko hiljada potpisa. A svi oni su pre tri-ćetiri godine prihvatili socijalni program dok je važio jedan zakon o uslovima za odlazak u penziju, a sada su po usvajanju novog zakona ostali na cedilu – preti im trajno umanjuju penzije (za 20,4 posto).

E o svemu ovome moglo se proćitati, ćuti videti na veoma retkim medijima: kragujevaćka televizija i radio, list Danas i nekoliko portala. A bogami u ćetvrtak u ponoć i u Trećem dnevniku RTS-a (autorke Jovana Đurović i Nevenka Đelić). I to je sve. Ostali ili ne vide ili neće da vide (i tako, sve dok i oni jednog dana ne postanu nevidljivi!).

Hteli smo, nas nekolicina sociologa i slićnih, da učinimo nešto protiv nevidljivosti prekarnih radnika, da istraćujemo „prekarijum“, prekarijat, prekarne radnike i njihov prekarni život. Može se to i bez para, ali je to onda druga vrsta istraćivanja. Osmislili smo osnovu istraćivaćkog projekta i prikrivajući sostvenu prekarnost, poćeli da tragamo za uslovima za istraćivanje. Poenta je bila na novcu, da barem pokrije troškovne terenske delatnosti istraćivanja. Razgovarali smo sa osam mogućih „donatora“, pokućavali da ih udrućimo, kao biće im jeftinije. Od osam, tri fondacije nisu prihvatile ni razgovor na temu istraćivanja. Tema nije u programu njihovog rada. Kod preostalih pet smo išli na razgovore. Uglavnom, mućne. Vi govorite o vaćnosti teme, o razlozima zašto valja istraćivati prekarijum, govorite zašto je to dobro i kako bi rezultati tog istraćivanja ovaj nevidljivi svet učinili vidljivijim i kako bi se pobudila barem empatija, ako ne nešto više i primerenije problemu. I ništa. Bivali smo redom odbijani. U jednom „resursu“ nam rekoše: „Pa nisu oni ćoravi, šta ima drugi da ih ćini vidljivim!“ Budibogsnama. Rekosmo, da nam je „progledavanje“ bilo u podtekstu, a da smo prvenstveno hteli da skinemo skramu sa naših oćiju. I

ništa. Onda smo počeli da šaljemo „cirkulare“ sa našim projektom. I dobismo jedan jedini pozitivan odgovor, **Fondacija za otvoreno društvo**. Gotovo bez reči, sa razumevanjem i podrškom. Ovih dana završavamo istraživački izveštaj, a ovo što ste mogli da pročitate u dvadesetak nastavaka ovog serijala su delići materijala pripremljenog za izveštaj.

Posle našeg početka rada na projektu, započet je u Sloveniji, Hrvatskoj i još osam zemalja članica EU, projekat „Porast dualnog tržišta rada: borba protiv prekarnog rada u novim državama članicama putem industrijskih odnosa“. Koordinator projekta je Dublin City University, a naručilac istraživanja: Evropska komisija. Istraživanje traje od od 12. meseca prošle godine do devetog meseca 2016. godine. On-line upitnik za ovo istraživanje može se pronaći na sajtu Saveza samostalnih sindikata Hrvatske.

* * *

Prekarni nevidljivi radnici grade svoju nevidljivost, stalno je obnavljaju. Oni se plaše vidljivosti, oni su u strahu da im se ne desi „vidljivost“. Misle da bi onda bili na udaru, da bi bili izloženi svakom vetru i svakoj promaji. A zna se šta nam sve promaja radi!

Prekarni radnici su uvereni da ih „nevidljivost“ štiti, da su tako u zaklonu, da im urokljive oči ne mogu ništa. Da li nevidljivi ljudi vide sebe? Šta biva? Šta biva kad nevidljivi prekarni radnik stane pred ogledalo, da li vidi? Šta vidi?

Ne vide ni oni što idu za Domanovićevim Vođom. Progledaju pred sam kraj i vide – slepog vođu. Slepoća vođe bila je nevidljiva, njegovi sledbenici su videli vođu ali ne i njegovo (i svoje) slepilo.

Ima li leka za bolest prekarnog rada i prekarizovanih radnika (22)

Prvoslav Vučković

Danas, 21.9.2015. – Već nekoliko meseci, iz broja u broj Biznis dodatka Danasa, saradnici Centra za razvoj sindikalizma, na osnovu rezultata istraživanja, razlažu i objašnjavaju fenomen prekarizovanog rada tj. sve veću nesigurnost, nestalnost, ugroženost rada. Konstatuje se da

prekarizovani rad nije rad u autentičnom značenju i da je bliži ropskom radu nego dostojanstvenom radu primerenom savremenom čoveku i njegovim potrebama i da svekolika kriza rada generiše krizu društva i socijaliteta uopšte, krizu čoveka kao rodnog bića pa ljudskosti uopšte. Upozorava se da se u krajnjoj liniji sa ovakvom krizom rada naslućuje i kriza moderne civilizacije.

Ako je tako, a mnoga istraživanja i kod nas i u svetu to potvrđuju, postavlja se pitanje **imali leka za ovu bolest prekarnog rada i prekarizovanih radnika?** Jer, kako je rečeno, prekarni rad i nije rad u autentičnom značenju, u stvari njegova je devijacija, degenerativnost, *u-rob-ljavanje*.

Predhodno bi trebalo pogledati da li je baš svuda rad podložan prekarnosti, dakle u svim delatnostima, firmama, u svim zemljama koje posluju u sistemu tzv. neoliberalizma u kome kapital drži dizgine tehnoloških, ekonomskih, radno zakonodavnih, društvenih tokova. Drugim rečima, mogu li se navesti primeri uspešnog otpora rada sopstvenoj prekarizaciji? A ako ih ima, da li ih znamo, afirmišemo, koristimo?

Moja generacija i ja u radnom smislu *potičemo* iz vremena tzv. *samoupravnog socijalizma*, odnosno *socijalističkog samoupravljanja*, sistemu u kome smo ostvarili najveći deo svoje radne karijere. Možemo posvedočiti da tada prekarizovanog rada i radnika nije bilo, sporadično možda. Naravno, ne mogu reći da je sa dolaskom kapitalističkih društvenih odnosa, tzv. tržišne ekonomije (kao da tržišta u predhodnom sistemu i nije bilo!), a pogotovu sa uvođenjem višepartijskog demokratskog sistema, kao neminovnost nastupilo urušavanje radne sigurnosti radnika, prekarizacija rada u takvom zastrašujućem obimu i intezitetu. Ovo ne treba shvatiti kao pledoaje za povratak na stare modele društvenog i ekonomskog uređenja, mada se može itekako govoriti kako smo u mnogim aspektima rada i zapošljavanja, unapređivanja rada, radnih sposobnosti i vrednovanja rada (uz našu poslovičnu revnost) – *sa prljavom vodom izbacili i dete*. Mogu reći da pripadnici moje generacije kao najteže i najuvredljivije doživljavaju ocene koje se mogu čuti i danas (od ponekog pripadnika bogataške klase, ponekog nezrelog političara i nadobudnog analitičara), da je za sadašnje stanje društvenog, ekonomskog i moralnog sunovrata, krivo samopravljanje i naš tadašnji, navodno, lagodni život bez ozbiljnog rada. U osporavanju ovakvih ocena ne treba dalje ići i ponavljati više puta rečeno i istorijski, ekonomski i sociološki potvrđeno.

Sa iskustvom iz rada Srpsko-japanskog društva 90-ih godina prošloga veka, slušajući jedno od predavanja gospodina Nakamure, tadašnjeg ambasadora Japana u našoj zemlji, mogu da posvedočim da, prema njegovim rečima, u njegovoj zemlji, sa izrazitom radnom etikom i etikom uopšte, zasnovanom na konfučijanskim načelima, dostojanstvo radnika se ne dovodi u pitanje,

prekarizacija rada gotovo da i nije poznata. Naprotiv, nastoji se da se obezbedi, čak dugoročna stalnost radnog odnosa uz neophodna prilagođavanja, sa blagovremenim dodatnim obrazovnim programima uz rad (među najrazvijenijim u svetu) kako bi se prema potrebi menjali poslovi i sektori rada unutar određene kompanije. Naravno mi ne živimo i ne radimo u Japanu, ne možemo biti Japanci...ali možemo da proučavamo i koristimo njihova iskustva, kao i drugih zemalja uspešnog razvoja i boljeg poštovanja rada i radnika.

Učiti od drugih, uspešnijih nikada nije bio jalov posao. Manje je poznato da su neka iskustva i rešenja našeg ranijeg sistema (i to sam slušao u Srpsko-japanskom društvu) itekako proučavali poslovni ljudi u Japanu i, čak, neka primenjivali u skladu sa svojim sistemom, kulturom i običajima. A mi smo postupali, često suprotno od pozitivne prakse, i naše, od ranije, i mnogih zemalja, posebno onih koje su pre ušle u proces tranzicije. Dobar je primer za to, često mi ga pominje jedan od naših bivših ambasadora u Češkoj, kako su se na početku procesa privatizacije predstavnici naše privrede i nadležnih organa odnosili prema prezentiranim iskustvima ove zemlje u tom procesu. Očigledno, ovde ostvaren, efikasniji model privatizacije nekome kod nas nije odgovarao, nije se želela osloniti tačka za njegovo transparentno odvijanje i efikasno okončavanje, tako da kao posledicu imamo: veliki broj privatizacija nije uspeo ili nije još okončan, ispoljile su se i mnoge zloupotrebe, a znatan broj privatizovanih preduzeća je prekarizaciju rada sa latentnim i stvarnim mobingom, u odsustvu ozbiljnije intervencije inspekcije rada i sindikalne akcije doveo do savršenstva. Tome je pogotovovala i ogromna nezaposlenost, sa stalnom pretnjom zaposlenom *ako ti nevalja možeš da ideš, ima ko će zauzeti tvoje mesto.*

Dakle, ima li leka za obuzdavanje prekarizacije kao jedne od najtežih ljudskih i socijalnih bolesti u inače turbolentnim vremenima? Mislim da ima, ako se na prvom mestu radnici sami udruže u tihom, ali širokom i dubokom protestu-pobuni. Pobuna? Ali kakva, protiv koga, zašta? Svet korupcije i pohlepe, *rodno mesto* prekarizovanih radnika, ponaša se uvredeno, i on se buni. Buni se protiv moguće radničke pobune. Ako ne može *milom*, pojačavanjem *do daske* medijsko-informacionu propagandu, on pribegava sili. Uvek u tzv. zajedničkom, višem interesu. Ne dozvoljava ni po koju cenu radničko povezivanje i solidarnost, koja bi mogla da proizvede organizovani radnički otpor, jer bi ovaj *mogao da stane na put njihovom alavom profiterstvu.*

To radničko povezivanje podrazumeva novo sindikalno delovanje, kao alternativni pokret novih radnih-životnih mogućnosti. Svako, u tom organizovanom, odlučnom i temeljnom protestu ko je spreman da se pridruži, da pomogne, dobro je došao: od naučnika teoretičara i istraživača, državnih organa i institucija, političkih stranaka, nevladinog civilnog sektora, medija... A

Hamvaš kaže: Jedino što pobunu može učiniti ljudskom na visokom stepenu jeste „zahtev istine“. Ako njega nema onda je pobuna isključena iz života, ona je erupcija demonske razjarenosti očajnog čoveka koji živi napušten od istine.

[1] Autor ove serije tekstova je Srećko Mihailović (18 tekstova), osim četiri koje su napisali drugi autori: Miroslav Ružica dva teksta, i po jedan tekst Gradimir Zajić i Prvoslav Vučković. Ružica i Zajić si članvi istraživačkog tima koji je obavio ispitivanje prekarnosti, a tekst P. Vučkovića predstavlja jednu od reakcija na našu temu.